Центральноукраїнський національний технічний університет
Економічний факультет
Кафедра «Міжнародні економічні відносини»

«Допущено до захисту»
Зав. кафедрою МЕВ
д.е.н., професор

_____ Іван МИЦЕНКО
«____» _____ 2024 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти
на тему
«Зовнішньоекономічна політика України: фактори формування та механізм її реалізації в умовах війни»

Виконав здобувач вищої освіти
_4_ курсу, групи МЕВ-20
ОПП «Міжнародні економічні відносини»
спеціальності 292 «Міжнародні економічні відносини»
_____ Боюн Д.С.
«____» _____ 2024 р.

Керівник роботи
к.е.н., доцент
_____ Дар'я НАСИПАЙКО
«____» _____ 2024 р.

Рецензент _____
_____

м. Кропивницький

Анотація

Зовнішньоекономічна політика України: фактори формування та механізм її реалізації в умовах війни. – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти “бакалавр” за освітньо-професійною програмою «Міжнародні економічні відносини» зі спеціальності 292 «Міжнародні економічні відносини» − Центральноукраїнський національний технічний університет. − Кропивницький. − 2024.

У роботі узагальнено сутність зовнішньоекономічної політики держави та основних інструментів її реалізації. Систематизовано теоретичні положення щодо впливу зовнішньоекономічної політики для економічного зростання країни. Визначено особливості сучасного глобального середовища, що впливає на зовнішньоекономічну політику країн. Проаналізовано нормативно-правове забезпечення зовнішньоекономічної діяльності в Україні. Оцінено ступінь трансформації зовнішньоекономічної політики України в умовах війни. Охарактеризовано вплив геополітичних чинників на динаміку та структуру зовнішньої торгівлі України. Визначено пріоритети підвищення ефективності механізму державного управління зовнішньоекономічною діяльністю України. Обґрунтовано напрями удосконалення митно-тарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні.

Ключові слова: зовнішньоекономічна політика, зовнішня торгівля, підтримка експорту, регулювання імпорту, митно-тарифні інструменти

Abstract

Foreign Economic Policy of Ukraine: Factors of Formation and Mechanism of its Implementation in the Conditions of War. − Manuscript.

Qualifying work on obtaining a higher education degree "Bachelor" in the educational-professional program "International Economic Relations" in the specialty 292 "International Economic Relations". − 2024.

The thesis summarizes the essence of the state's foreign economic policy and the main tools for its implementation. Theoretical provisions regarding the impact of foreign economic policy on the country's economic growth are systematized. The peculiarities of the modern global environment, which affects the foreign economic policy of countries, are determined. The regulatory and legal support of foreign economic activity in Ukraine is analyzed. The degree of transformation of the foreign economic policy of Ukraine in the conditions of the war was assessed. The impact of geopolitical factors on the dynamics and structure of Ukraine's foreign trade is characterized. The priorities for increasing the efficiency of the mechanism of state management of Ukraine's foreign economic activity have been determined. The directions for improving the customs and tariff regulation of foreign economic activity in Ukraine are substantiated.

Keywords: foreign economic policy, foreign trade, export support, import regulation, customs and tariff instruments.

Зміст

ВСТУП 6

……

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ…… 9

1.1. Зовнішньоекономічна політика держави: поняття та інструменти реалізації…… 9

1.2. Значення зовнішньоекономічної політики для економічного зростання країни…….. 16

1.3. Сучасне глобальне середовище формування зовнішньоекономічної політики країн ……. 23

РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ЗОВНІШНЬО-ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ…… 33

2.1. Нормативно-правове забезпечення зовнішньоекономічної діяльності України …… 33

2.2. Трансформація зовнішньоекономічної політики України в умовах війни …… 42

2.3. Вплив геополітичних чинників на динаміку та структуру зовнішньої торгівлі України ……. 48

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНО-МІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ …… 57

3.1. Пріоритети підвищення ефективності механізму державного управління зовнішньоекономічною діяльністю……. 57

3.2. Удосконалення митно-тарифного регулювання зовнішньоекономіч-ної діяльності в Україні…… 66

ВИСНОВКИ…… 76

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…… 79

ВСТУП

Актуальність теми. Повномасштабне вторгнення російських військ в Україну негативно вплинуло на функціонування вітчизняних підприємств, які опинилися в загрозливих умовах втрати людських ресурсів та матеріально-технічної бази через міграцію населення ракетні обстріли та бойові дії. Відбулися істотні структурні зміни в національній економіці та зменшилися обсяги виробленої промислової продукції, що відобразилося й на зовнішньоторговельному обороті України. Зовнішня торгівля у 2022-2023 рр. характеризувалася зменшенням обсягів експорту при одночасному зростанні імпорту товарів, збільшенням у структурі експорту частки сировинномістких товарів та зростанням частки технологічних товарів в імпорті. В умовах війни зовнішньоекономічна політика є критично важливою складовою національної політики, оскільки повинна бути спрямована на забезпечення надходження валютної виручки від експорту, імпорту критично необхідної продукції, отримання підтримки від міжнародних партнерів та забезпечення поставок зброї і боєприпасів.

Ведення активних бойових дій на значній території України обмежило внутрішнє виробництво та споживання, тому експорт став важливим джерелом валютних надходжень, а зовнішньоекономічна політика держави має бути спрямована на підтримку експорту основних товарів та послуг. Водночас, агресором було зруйновано виробничі та логістичні ланцюги, що посилює роль держави у забезпеченні безперешкодних імпортних поставок продуктів харчування, медикаментів, палива та озброєння. Зміцнення геополітичних позицій України в умовах війни потребує ефективної дипломатичної діяльності з метою отримання надійної міжнародної підтримки з боку країн-партнерів, а одним з ключових завдань зовнішньоекономічної політики держави є укладення стратегічних економічних і політичних союзів. З огляду на зазначене, актуальним завданням є дослідження особливостей формування зовнішньоекономічної політики України в умовах війни та визначення напрямів

удосконалення механізму державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Метою роботи є дослідження факторів формування зовнішньоекономічної політики України та удосконалення механізму її реалізації в умовах війни.

Завдання дослідження полягають у наступному:

– узагальнити сутність зовнішньоекономічної політики держави та основних інструментів її реалізації;

– систематизувати теоретичні положення щодо впливу зовнішньоекономічної політики для економічного зростання країни;

– визначити основні особливості сучасного глобального середовища, що впливає на зовнішньоекономічну політику країн;

– проаналізувати нормативно-правове забезпечення зовнішньоекономічної діяльності в Україні;

– оцінити ступінь трансформації зовнішньоекономічної політики України в умовах війни;

– охарактеризувати вплив геополітичних чинників на динаміку та структуру зовнішньої торгівлі України;

– визначити пріоритети підвищення ефективності механізму державного управління зовнішньоекономічною діяльністю України;

– обґрунтувати напрями удосконалення митно-тарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні.

Об’єктом дослідження є теоретико-методичні засади формування зовнішньоекономічної політики держави.

Предметом дослідження є удосконалення механізму реалізації зовнішньоекономічної політики України в умовах війни.

Методи дослідження. Теоретичною основою роботи стали положення теорій інституціоналізму, економічного зростання, міжнародної торгівлі та глобалізації. Для досягнення мети застосовано такі методи: порівняння та системного аналізу – для узагальнення теоретичних основ формування

зовнішньоекономічної політики держави в умовах глобалізації; інституційний аналіз – для оцінки наявного нормативно-правового забезпечення зовнішньоекономічної діяльності України та трансформації зовнішньоекономічної політики держави в умовах війни; графічний метод і динамічно-структурний аналіз – для визначення впливу геополітичних чинників на динаміку та структуру зовнішньої торгівлі України; методи дедукції та індукції – для обґрунтування напрямів удосконалення зовнішньоекономічної політики України в умовах війни.

Інформаційною базою роботи стали нормативно-правові документи щодо регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні, праці вітчизняних та зарубіжних вчених з проблем формування зовнішньоекономічної політики держави, статистичні бази даних Державної служби статистики України, інформаційні матеріали з мережі Інтернет.

Основний зміст роботи викладений на 65 сторінках. Робота містить 4 таблиці та 12 рисунків. Список використаної літератури налічує 69 позицій та міститься на 7 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

1.1. Зовнішньоекономічна політика держави: поняття та інструменти реалізації

В умовах глобалізації забезпечення ефективної участі країни у міжнародному поділі праці потребує гнучкого і своєчасного реагування на зміни, що відбуваються в регулюванні міжнародної торгівлі, в кон'юнктурній ситуації на світових ринках товарів та послуг, в міжнародних потоках капіталу та його прибутковості. На державному рівні розробляються стратегії та програми, спрямовані на покращення позицій країни в світовій економіці за рахунок використання переваг глобалізації, підвищення міжнародної конкурентоспроможності національних компаній та пришвидшення економічного зростання. Відповідно, в сучасних умовах істотно зростає роль державної політики в сфері зовнішньоекономічної діяльності.

У процесі посилення конкурентних позицій у світовій економіці країни активно коригують свої цілі та шукають оптимальні моделі зовнішньоекономічної політики, які забезпечуватимуть можливість досягнення поставленої мети. Проте останнім часом у глобальній міжнародній системі поширюються тенденції, що «якісно змінюють зовнішню політику найбільш розвинених країн світу та започатковують перегляд принципів, теорії та практики міжнародних економічних відносин» [1]. Реагуючи на нові виклики, більшість країн змінюють свою зовнішню політику, а національні інтереси стають дедалі важливішим чинником формування взаємовідносин на міжнародному рівні. У зв'язку з цим необхідно виявляти та аналізувати найважливіші інтереси, які мають визначати зовнішньоекономічну політику країни, а також розробляти оптимальні моделі зовнішньоекономічної політики, які сприятимуть підвищенню ефективності зовнішньої торгівлі та інвестиційної діяльності в умовах глобальних викликів.

В науковій літературі наводяться різні визначення зовнішньоекономічної політики держави залежно від акцентів, які роблять дослідники. Так,

Письмаченко Л. визначає це поняття як «діяльність державних законодавчих та виконавчих органів, спрямовану на формування ефективних економічних відносин держави на міжнародній арені» [2, с. 15]. Подібна, але більш розширена дефініція, була сформульована Перепелицею Г. та Потєхіним В., які визначили зовнішньоекономічну політику як «цілеспрямовану програмну діяльність органів державної влади, направлену на визначення та реалізацію зовнішніх цілей країни шляхом налагодження ефективної кооперації та співпраці з іншими державами глобалізованого світу» [3].

Грущинська Н. та Музиченко М. під зовнішньоекономічною політикою розуміють «політику, яка випливає з об'єктивно існуючих порівняльних і конкурентних переваг у різних галузях господарства передбачає пріоритет національних економічних інтересів в системі методів і форм регулювання світогосподарських зв'язків, ґрунтується на засобах тарифного та нетарифного регулювання, спрямована в цілому на створення конкурентного ринкового середовища, поступове формування економіки, орієнтованої на експорт» [4].

Отже, зовнішньоекономічна політика держави – це комплекс заходів, дій та стратегій, які реалізуються урядом з метою регулювання та розвитку економічних відносин з іншими країнами та міжнародними організаціями. Ця політика спрямована на забезпечення сприятливих умов для міжнародної торгівлі, залучення іноземних інвестицій, підтримку національних експортерів, інтеграцію в глобальну економіку та захист економічних інтересів країни на міжнародному рівні.

Отже, політика кожної держави в міжнародних відносинах спрямована на реалізацію насамперед національних інтересів, зокрема в економічній сфері. Водночас, розвиток міжнародної торгівлі розглядається як один з інструментів розвитку країни, яка використовує його для досягнення цілей економічного зростання та підвищення рівня життя в країні. У зв'язку з цим зовнішньоекономічна політика не повинна обмежуватися торгівельною політикою. Тому, в науковій літературі зовнішньоекономічна політика розглядається як самостійний напрям зовнішньої політики, але при цьому

включає не лише торговельну, але й інші види політики, які пов’язані з міжнародними відносинами. Наприклад, на думку Молдавана О., зовнішньоекономічна політика «це свідома дія держави щодо економічного обміну з іноземними державами, яка, з одного боку, зводиться до постановки конкретних цілей у цій галузі, а з іншого - до вибору використання конкретних інструментів і необхідних ресурсів (фінансових, матеріальних), які своїм впливом на зовнішньоекономічний оборот покликані сприяти досягненню цих цілей» [1].

Основними складовими зовнішньоекономічної політики держави є: міжнародна торговельна політика, включаючи експорту та імпортну політики; інвестиційна політика; фінансова політика; митно-тарифна політика (рис. 1.1). Зовнішня торговельна політика передбачає регулювання експорту та імпорту за допомогою встановлення митних тарифів, квот, ліцензій та інших заходів для контролю за ввезенням та вивезенням товарів і послуг, а також укладення двосторонніх та багатосторонніх угод для полегшення торгівлі, зниження тарифів і зняття бар’єрів. З точки зору зміцнення позицій країни на світовому ринку, важливою є політика розвитку експорту, спрямована на підтримку експортерів через надання фінансових, інформаційних та консультативних послуг для полегшення виходу на зовнішні ринки. На державному рівні розробляються та ухвалюються експортні стратегії для просування експортних товарів та послуг на ринки інших країн.

Для забезпечення економічного зростання національної економіки, як основи зміцнення міжнародної конкурентоспроможності країни, необхідно реалізовувати ефективну політику залучення іноземних інвестицій, спрямовану на створення сприятливих умов для інвесторів, включаючи податкові пільги, захист прав інвесторів та спрощення адміністративних процедур.

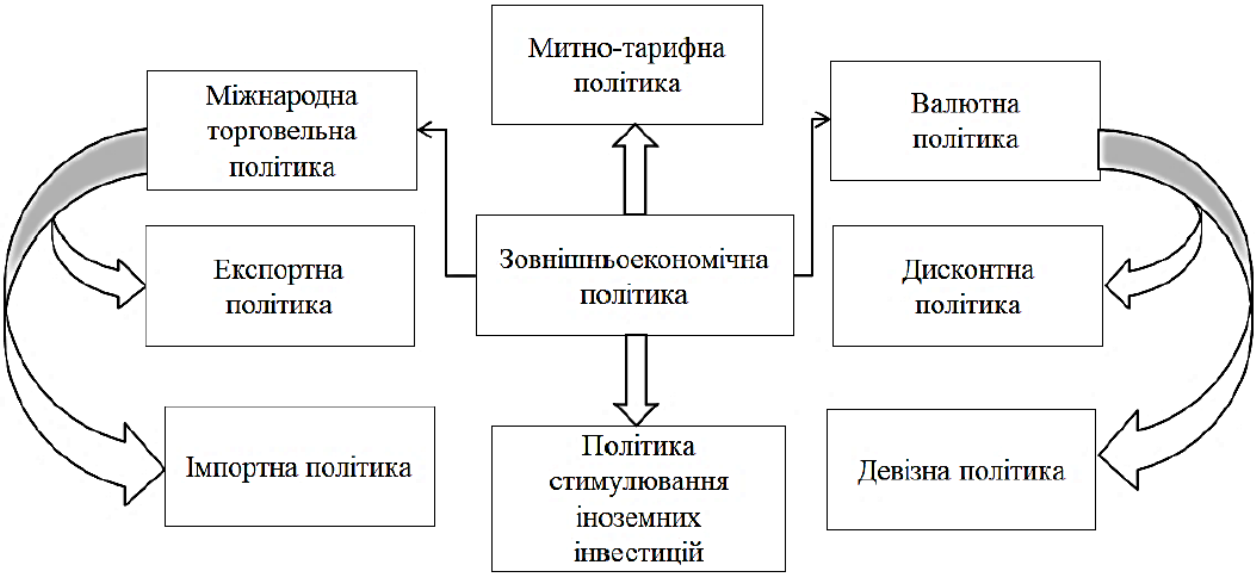

Рис. 1.1. Структура зовнішньоекономічної політики держави

Джерело: узагальнено за [5]

З торговельною та інвестиційною складовими пов'язана фінансова політика держави на міжнародному рівні, основою якої є валютна політика щодо регулювання обмінних курсів, управління валютними резервами та реалізації заходів для забезпечення стабільності національної валюти. З метою отримання фінансової підтримки країна укладає угоди з міжнародними фінансовими інститутами, такими як МВФ і Світовий банк.

У науковій літературі основна увага приділяється державній політиці в сфері зовнішньої торгівлі, що регулює вхідні та вихідні товарні потоки в країні та визначає розвиток експортної та імпортної складових міжнародної торговельної політики. За визначенням вчених, «експортна політика держави – це політика реалізації на зовнішніх ринках товарів, стосовно яких країна має порівняльні переваги, стимулювання конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, підвищення серійності вітчизняного виробництва конкурентоспроможної продукції з метою розширення її вивозу на зовнішні ринки» [6]. Відповідно, експортна політика держави охоплює комплекс заходів і стратегій, спрямованих на стимулювання експорту товарів і послуг національного виробництва, розширення їхньої присутності на міжнародних ринках, створення сприятливих умов для розвитку експортного потенціалу

країни. Ця політика є важливим елементом зовнішньоекономічної стратегії і має на меті зміцнення економічних позицій держави на глобальному ринку.

Не менш важливою для забезпечення економічного розвитку країни є імпортна політика держави, яка регулює імпорт з метою захисту вітчизняних виробників на внутрішньому ринку від іноземних конкурентів. До завдань імпортної політики держави відноситься «оптимальне задоволення власних потреб товарами іноземного виробництва». Для виконання цього завдання можуть застосовуватися такі способи реалізації імпортної політики, як «обґрунтована політика імпортозаміщення» та «протекціоністські заходи стосовно товарів іноземного виробництва», а «основними інструментами регулювання імпортних товаропотоків є жорстка митно-тарифна система і застосування нетарифних бар'єрів» [7].

Отже, імпортна політика держави є сукупністю заходів, спрямованих на регулювання ввезення товарів та послуг з-за кордону з метою захисту національної економіки, забезпечення внутрішнього ринку необхідними ресурсами, сприяння технологічному розвитку та підтримки балансу зовнішньої торгівлі. Таким чином, імпортна політика держави є важливим інструментом для регулювання зовнішньої торгівлі, захисту національної економіки та забезпечення економічної стабільності. Вона включає різноманітні заходи, спрямовані на контроль обсягів імпорту, підтримку внутрішнього виробництва, забезпечення стратегічних потреб та стимулювання технологічного розвитку. Ефективна імпортна політика допомагає країні адаптуватися до змін на світових ринках, забезпечувати національні інтереси та сприяти економічному розвитку.

Зовнішньоекономічна політика держави, яка спрямована на урегулювання взаємних відносин вітчизняних підприємств, що експортують або імпортують продукцію, з іноземними партнерами також передбачає різноманітні заходи для захисту внутрішнього ринку [9]. Відповідно, вона тісно пов'язана з митною політикою, що здійснює митне регулювання, встановлює правила та процедури для митного контролю, визначає митні тарифи та заходи боротьби з

контрабандою. Також в межах митної політики відбувається співпраця з міжнародними митними організаціями щодо гармонізації митних процедур та стандартів.

Зовнішньоекономічна політика держави охоплює широкий спектр інструментів, які використовуються для регулювання та розвитку економічних відносин з іншими країнами. Ці інструменти спрямовані на стимулювання експорту, регулювання імпорту, залучення іноземних інвестицій, захист внутрішнього ринку та забезпечення національної безпеки. До основних інструментів зовнішньоекономічної політики держави відносяться тарифні (імпортне мито, тарифи) та нетарифні (квоти, ліцензії, ембарго, технічні бар'єри, субсидії та інші) (рис. 1.2).

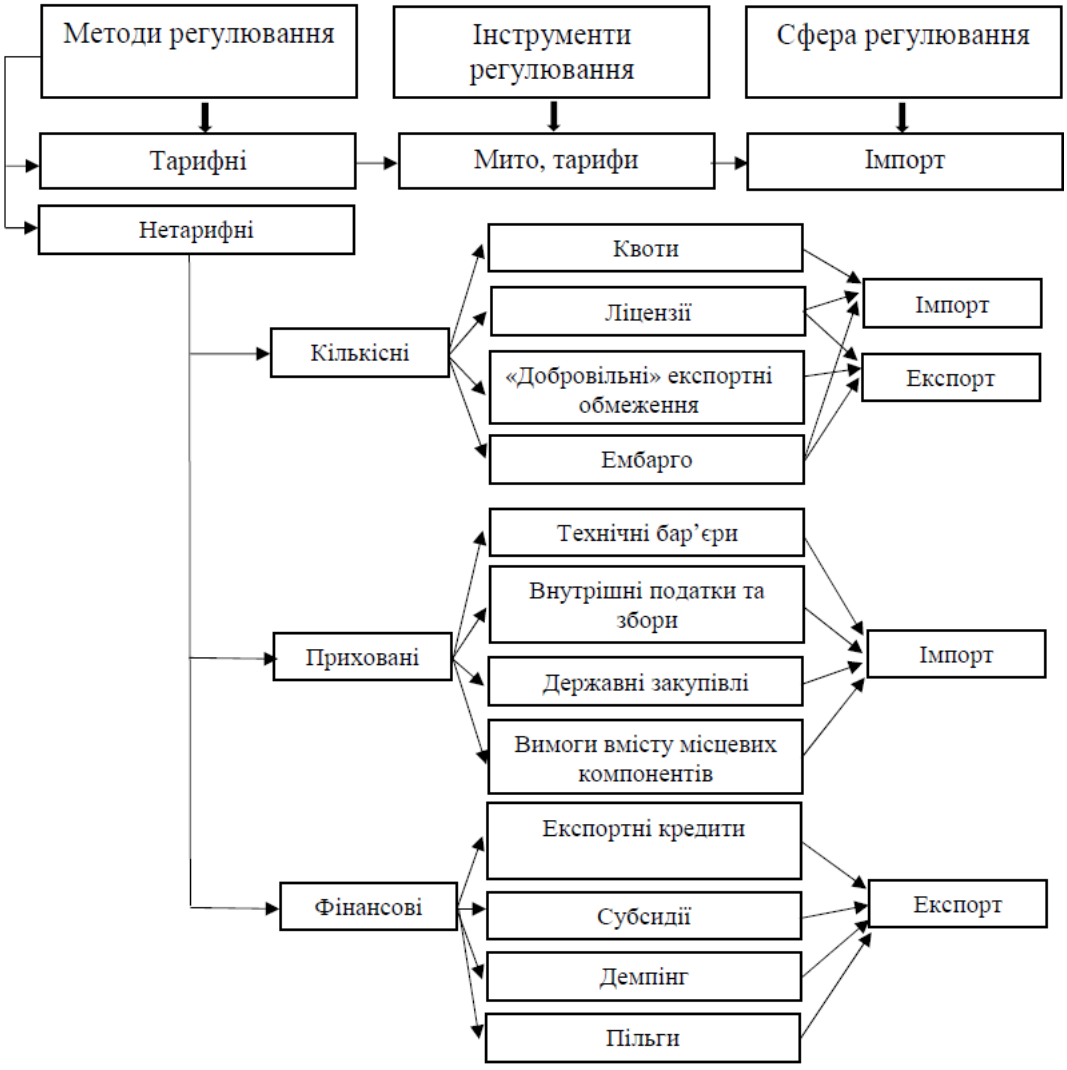

Рис. 1.2. Інструменти зовнішньоекономічної політики держави

Джерело: [5]

Тарифні інструменти зовнішньоекономічної політики включають:

- митні тарифи, які передбачають встановлення податків на імпортовані товари з метою захисту внутрішніх виробників і регулювання обсягів імпорту;

- антидемпінгові мита, які по суті є додатковими податками на товари, що продаються за заниженими цінами, і встановлюються для запобігання недобросовісної конкуренції;

- субсидії на експорт, які надаються у формі прямої або непрямої фінансової допомоги національним виробникам для підвищення їх конкурентоспроможності на міжнародних ринках.

До нетарифних інструментів зовнішньоекономічної політики відносяться:

- квоти, які встановлюють обмеження на кількість або вартість товарів, що можуть бути імпортовані чи експортовані за певний період;

- ліцензування, що полягає у необхідності отримання дозволів для здійснення імпорту або експорту певних товарів;

- технічні бар'єри, що полягають у встановленні вимог до стандартів якості, безпеки та упаковки товарів, що імпортуються;

- санітарні та фітосанітарні заходи щодо регулювання імпорту продуктів харчування і сільськогосподарської продукції для захисту здоров'я населення та екології.

Крім зазначених вище інструментів, важливими також є фінансові інструменти зовнішньоекономічної політики держави. Найбільш поширеними з них є: (1) експортне кредитування - надання пільгових кредитів експортерам для підтримки їхньої діяльності на міжнародних ринках; (2) страхування експортних кредитів - захист експортерів від комерційних та політичних ризиків, пов'язаних з несплатою за експортними контрактами.

Отже, зовнішньоекономічна політика держави базується на широкому спектрі інструментів, які дозволяють регулювати та стимулювати зовнішню торгівлю, залучати інвестиції, захищати національні інтереси та забезпечувати економічне зростання. Ефективне використання цих інструментів сприяє

інтеграції країни в глобальну економіку, підвищенню конкурентоспроможності національних товарів і послуг та покращенню добробуту населення.

1.2. Значення зовнішньоекономічної політики для економічного зростання країни

Сучасні динамічні процеси інтеграції країн і глобалізації супроводжуються відкриттям регіональних і міжнародних ринків, що створює як нові можливості, так і посилює загрози для економіки. Відкритість економіки, з одного боку, сприяє підвищенню конкурентоспроможності суб'єктів господарювання та підвищенню їх ефективності шляхом удосконалення структурно-функціональних характеристик діяльності, а з іншого – посилює залежність від зовнішнього ринку, валютних коливань та мегаекономічних криз. За таких умов тиску зовнішніх факторів забезпечення стабільності держави залежить від рівня економічної безпеки. Зовнішньоекономічна політика має бути спрямована на реалізацію національних інтересів з одночасним розширенням участі країни в міжнародних економічних відносинах, покращення доступу до ринку, створення сприятливого середовища для інвестицій та інновацій усередині країни, збільшення продуктивності національних виробників та пришвидшення економічного зростання [9]. Це зумовлює необхідність формування зовнішньоекономічної політики держави з урахуванням можливих ефектів від її реалізації та впливу на національну економіку.

Економічне зростання є необхідною умовою для розвитку соціальної та політичної системи країни, що вимірюється різними показниками. Зростання валового внутрішнього продукту на одну особу, рівні безробіття та інфляції, розподіл індивідуального доходу, середній освітній рівень робочої сили, доступ до освіти та медичних послуг, очікувана тривалість життя входять до переліку основних показників економічного розвитку [10]. Економічне зростання передбачає збільшення виробництва або національного доходу. Якщо в країні збільшується виробництво товарів або послуг, то спостерігається економічне

зростання. Економічне зростання можна інтерпретувати як збільшення виробництва в певний момент часу порівняно з його темпами в базовому періоді. На макрорівні збільшення валового національного продукту (ВНП) або валового внутрішнього продукту (ВВП) у певному році порівняно з його темпами в базовому році називається економічним зростанням. Ціни в базовому році використовуються для розрахунку економічного розвитку, оскільки на розраховане збільшення ВНП впливає збільшення рівня виробництва, а ефект зростання цін або інфляції усувається [11].

Торговельні угоди, як один з ключових інструментів формування зовнішньоекономічної політики, мають потенціал значного впливу на економічний розвиток країн, що розвиваються. Однак, незважаючи на їх широке використання та важливість, залишається значна прогалина у розумінні того, як торговельні угоди, особливо двосторонні та регіональні, впливають на динаміку економічного зростання країн, що розвиваються. За даними Світового банку, у той час як торгівля між країнами, що розвиваються, з роками зростала, диспропорції в економічних вигодах, отриманих від торговельних угод, зберігаються, при цьому деякі країни переживають значне зростання, тоді як інші продовжують пошук рішень для подолання проблем економічного розвитку [12].

Теоретичне підґрунтя для вивчення впливу зовнішньоекономічної політики держави на економічне зростання охоплює теорію зовнішньої залежності, теорію експортно орієнтованого зростання, інституціональну теорію. Теорія залежності, яку розробили Р. Пребіш і Ф. Кардозо в 1960-х роках, стверджує: «країни, що розвиваються, часто знаходяться в невигідному структурному становищі в глобальній економічній системі, що призводить до економічних дисбалансів і нерівності» [13]. Ця теорія висвітлює нерівномірний розвиток державних органів влади у розвинених країнах та країнах, що розвиваються, наголошуючи на тому, як торговельні відносини можуть закріпити залежність і перешкоджати економічному розвитку в останніх. У контексті формування зовнішньоекономічної політики держави, теорія

залежності є актуальною, оскільки вона допомагає проаналізувати, як торговельні угоди, пропонуючи можливості для економічного зростання, можуть також посилити або зменшити залежності між країнами, що розвиваються, і розвиненими країнами, що зрештою впливає на результати економічного розвитку.

Теорія експортно орієнтованого зростання, обґрунтована такими економістами, як Г. Раніс і А. Фішлоу, припускає, що стратегія сприяння експорту може стимулювати економічний розвиток у країнах, що розвиваються. Згідно з цією теорією, торговельні угоди, які полегшують доступ до міжнародних ринків і сприяють розвитку експортно-орієнтованих галузей, можуть забезпечити збільшення надходжень в іноземній валюті та пришвидшувати економічне зростання. У контексті зовнішньоекономічної політики держави ця теорія може слугувати основою для вивчення того, як торговельні угоди сприяють зростанню експорту в країнах, що розвиваються, та їхньому переходу на вищий рівень економічного розвитку.

Інституційна економіка, пов’язана з такими вченими, як Д. Норт і Е. Остром, зосереджується на ролі інституцій, включаючи торговельні угоди, у формуванні економічної поведінки та її впливу на розвиток країни. Ця теорія підкреслює важливість інституційних механізмів та їх вплив на економічний розвиток. З точки зору вивчення впливу зовнішньоекономічної політики на економічне зростання країн, що розвиваються, інституційна економіка може допомогти проаналізувати, як основні положення торговельних угод впливають на результати економічного розвитку. Ця теорія розглядає такі фактори, як права власності, виконання контрактів і нормативно-правові рамки, пояснюючи те, як інституційні аспекти торгових угод впливають на економічний розвиток країн.

Вчені приділяють багато уваги перевірці теоретичних положень на практиці, досліджуючи взаємозв’язок між зовнішньоекономічною політикою країн та їх економічним зростанням. Наприклад, Патель Р. та Сінгх М. дослідили вплив зростання, орієнтованого на експорт, і торгових угод на

економічний розвиток окремих країн Південно-Східної Азії. Автори використовували панельний аналіз даних і методи коінтеграції, щоб перевірити гіпотезу про те, що експортне зростання та торгові угоди позитивно впливають на ВВП у розрахунку на одного мешканця цих країн. Результати показали, що зростання на основі експорту та торговельні угоди були визначальними факторами ВВП на душу населення в довгостроковій перспективі, але не в короткостроковій. Дослідження також виявило, що торговельні угоди мали сильніший вплив на ВВП на душу населення, ніж зростання за рахунок експорту. Автори прийшли до висновку, що зростання, орієнтоване на експорт, і торгові угоди можуть сприяти економічному розвитку країн, що розвиваються, особливо в контексті регіональної інтеграції. Вони запропонували політикам продовжувати лібералізацію торгівлі та регіональне співробітництво для сприяння економічному зростанню та розвитку [14].

Сміт А. та Джонсон Б. досліджували вплив торгових угод на економічний розвиток у країнах, що розвиваються. Дослідники провели панельний аналіз вибірки країн, що розвиваються, за десятирічний період, вивчаючи зв’язок між торговими угодами та ключовими показниками економічного розвитку. Дослідження показало, що торгові угоди позитивно пов’язані зі збільшенням експорту та зростанням ВВП у країнах, що розвиваються. Дослідники рекомендували країнам, що розвиваються, продовжувати укладати торгові угоди як засіб сприяння економічному розвитку [15].

Гарсія Л. та Торрес Е. дослідили інституційні аспекти торгових угод та їхній вплив на економічний розвиток у країнах, що розвиваються. Автори використали панельний аналіз даних 120 країн за 1995-2015 рр., щоб оцінити вплив торгових угод на інституційну якість, економічне зростання та людський розвиток. Результати показали, що торгові угоди мали позитивний і значний вплив на інституційну якість і людський розвиток, але не на економічне зростання. Автори також виявили, що наслідки торговельних угод різняться залежно від рівня розвитку, типу угоди та регіонального контексту. Отже, торговельні угоди можуть бути корисним інструментом для покращення

інституційної якості та людського розвитку в країнах, що розвиваються, але вони повинні доповнюватися іншими політиками та реформами [16].

Чен Х. і Лі К. дослідили соціальні та екологічні наслідки торгових угод у країнах, що розвиваються. Автори використали набір панельних даних із 78 країн, що розвиваються, з 1990 по 2018 рік і оцінили причинно-наслідкові зв'язки між торговельними угодами та динамікою соціальних та екологічних показників. Результати показали, що торгові угоди позитивно вплинули на людський розвиток, трудові права та якість навколишнього середовища, але також збільшили нерівність доходів і викиди вуглецю. Автори запропонували, щоб торгові угоди супроводжувалися додатковими політиками для пом'якшення негативних впливів і посилення позитивних ефектів [17].

Родрігес Дж. та Мартінез Е. дослідили вплив регіональних і двосторонніх торгових угод на економічний розвиток країн, що розвиваються. Автори використовували панельні дані з 1995 по 2015 рік для 120 країн, що розвиваються, і застосували моделі фіксованих і випадкових ефектів для оцінки впливу торгових угод на ВВП у розрахунку на одного мешканця, відкритість торгівлі та індекс людського розвитку. Результати показали, що регіональні торгові угоди мали позитивний і значний вплив на всі три показники, тоді як двосторонні торговельні угоди мали неоднозначний і слабкий вплив. Автори дійшли висновку, що регіональні торговельні угоди були більш вигідними для країн, що розвиваються, ніж двосторонні торговельні угоди, і запропонували низку інституційних заходів для покращення результатів розвитку торгової інтеграції [18].

Зовнішньоекономічна політика, зокрема торговельні угоди, має значний потенціал для стимулювання економічного розвитку в країнах, що розвиваються. Однак реалізація цих переваг вимагає ретельного розгляду унікальних умов і проблем, в яких функціонує національна економіка. Запроваджуючи політику, що ґрунтується на результатах детального аналізу фактичної ситуації, зміцнюючи інституції та віддаючи пріоритет інклюзивному та сталому розвитку, країни, що розвиваються, можуть використати

можливості, що надаються торговельними угодами, для сприяння економічному зростанню та покращенню добробуту свого населення [13].

Уряди в різних країнах, незалежно від рівня економічного розвитку країни, прагнуть ініціювати ефективну зовнішньоекономічну політику для досягнення кращих економічних показників, щоб підвищити рівень ділової активності та, зрештою, забезпечити вищий рівень життя населення. Щоб досягти цієї мети, у процесі реалізації зовнішньоекономічної політики «застосовуються різні підходи та регулятивні заходи, але результати завжди різні» [19].

Вчені приділяють багато уваги вивченню такої складової зовнішньоекономічної політики, як імпортозаміщення. Об'єктивний погляд на імпортозаміщення наведено в дослідженні, яке ілюструє досвід Бразилії та Південної Африки. На думку Арегбешоли Р., «політика імпортозаміщення Бразилії виявилася ефективною навіть за наявності серйозних бюрократичних бар'єрів», а її практичне значення «ґрунтувалося на поділі галузей на експортоорієнтовані (які захищалися та підтримувалися) та доступні для прямих іноземних інвестицій» [20]. Ця політика дозволила збільшити ВВП країни на 7% [Там же]. Відтоді було зроблено інвестиції в інфраструктуру та виробничі потужності, що стимулювало економічне та податкове зростання і покращило інвестиційний клімат в країні. Розвиток Південної Африки був обмежений з кількох причин: по-перше, спостерігався брак попиту на товари з країн, що розвиваються, на ринках розвинених країн через недостатню конкурентну перевагу; по-друге, була значна залежність від експорту природних ресурсів [20]. На початку розробки політики імпортозаміщення було видано спеціальні державні гранти та визначено сектори стратегічного значення. У політичному плані велика увага приділялася виробництву кінцевих товарів і проміжному споживанню. Крім того, після реконструкції внутрішнього виробництва та насичення внутрішнього ринку з'явилася можливість експортувати ці товари.

Кілічаслан Ї. та Темуров І. оцінили ефективність імпортозаміщення в контексті виявлення кореляцій між імпортозаміщенням, продуктивністю праці та конкурентоспроможністю на прикладі галузей переробної промисловості Південної Кореї та Туреччини [21]. Ко М. Л. та ін. запропонували оцінювати ефективність імпортозаміщення за допомогою агрегованого коефіцієнта імпортозаміщення, який є сумою зважених коефіцієнтів для імпорту галузей або груп галузей, у яких мірою ваги є відносний розмір галузі [22].

Розглянувши різні підходи до зовнішньоекономічної політики, варто зазначити, що її ефективність у більшості випадків визначається дієвістю державних інституцій, оскільки вони надають фінансову підтримку конкурентоспроможним суб'єктам господарювання, а також активністю суб'єктів господарювання, їх зацікавленістю, та діловою ініціативою за наявності значної технологічної імпортозалежності.

Отже, економічне зростання є одним із найважливіших показників розвитку, на який впливають різноманітні фактори, у тому числі ступінь інтеграції національної економіки до міжнародної системи поділу праці. Своєю чергою, зовнішня політика та міжнародні відносини є одним з дієвих факторів економічного розвитку суспільства та зумовлюють економічне зростання. Забезпечення участі країни у міжнародних відносинах складається з серії дій і взаємодій урядових і неурядових установ і політичних процесів в державі, які в сукупності формують зовнішньоекономічну політику. В сучасних умовах зовнішньоекономічна політика більшості країн світу формується на основі урядових рішень, що ґрунтуються на засадах лібералізму – комплексного підходу, який охоплює внутрішню та зовнішню політику. Згідно з теорією лібералізму, усі країни світу є взаємозалежними, і якщо зовнішньоекономічна політика держави використовує ефективні інструменти для управління цією взаємозалежністю з вигодою для національної економіки, то така політика позитивно вплине на економічне зростання країни.

1.3. Сучасне глобальне середовище формування зовнішньоекономічної політики країн

Глобалізація суттєво впливає на зовнішньоекономічну політику країн, змінюючи підходи до торгівлі, інвестицій, регулювання та міжнародної співпраці. Лібералізація торгівлі передбачає зниження тарифів та нетарифних бар'єрів. Під впливом глобалізації країни знижують митні тарифи та зменшують кількість нетарифних бар'єрів, щоб сприяти вільнішій торгівлі, а підписання двосторонніх і багатосторонніх торговельних угод стає пріоритетом для покращення доступу до ринків. Упродовж останніх десятиліть активно відбувається гармонізація регуляторних стандартів. Країни працюють над уніфікацією своїх стандартів та регуляцій, щоб полегшити торгівлю з іншими державами, а співпраця в рамках міжнародних організацій, таких як СОТ, сприяє створенню спільних правил та норм.

Водночас, розвиток зовнішньоекономічної політики країн відбувається в умовах глобальної економічної невизначеності, яка продовжувала зростати в 2023 р, причому економічні перспективи залишалися песимістичними в США, Європейському Союзі та Китаї, які є найбільшими економіками світу. Китай зіткнувся з дефляційним тиском, кризою власності та високим рівнем безробіття серед молоді. Економіка США зростала помірно, і високі процентні ставки призвели до незначного зниження інфляції. Європі вдалося значно знизити ціни на енергоносії порівняно з попереднім роком, але інфляція залишалася високою, а реальне економічне зростання було низьким і становило 0,7% [23]. Події в цих трьох регіонах вплинули на світову економіку в цілому. Крім того, глобальне середовище високих процентних ставок створило проблеми для багатьох розвинених країн і країн, що розвиваються, особливо в Африці, Латинській Америці та Південній Азії. У багатьох економіках це призвело до знецінення валюти та «втечі» капіталу. Варіанти фіскальної політики в цих країнах були досить обмеженими, зокрема через високий рівень державного боргу, накопиченого для боротьби з пандемією COVID-19 [24].

Розвиток зовнішньоекономічної політики у 2023 р. відбувався під впливом посилення конкуренції між США та Китаєм [25]. У всьому світі спостерігалася загальна тенденція до переозброєння. Зокрема, європейські країни внаслідок війни в Україні скорегували політику безпеки та озброєнь. Також зросла напруженість у Південно-Китайському морі та навколо Тайваню. Кілька країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону оголосили про збільшення військових витрат. У всьому світі посилено санкції та експортний контроль щодо товарів військового та подвійного призначення, тобто товарів, які можуть використовуватися як у цивільних, так і у військових цілях.

Також необхідно звернути увагу на розвиток Індії, нині найбільшої за чисельністю населення країни світу. Її величезний внутрішній ринок, низька вартість робочої сили та значні перспективи зростання приваблюють багато міжнародних компаній [26]. Країна також здійснила успішні космічні місії, зміцнивши свою позицію центру передових технологій 21 століття. Геополітично позиція країни дещо неоднозначна. З одного боку, Індія є членом БРІКС та Шанхайської організації співробітництва (ШОС), обидві з яких вважають себе противагою Заходу. З іншого боку, Індія співпрацює з Австралією, США та Японією з питань безпеки та позиціонує себе для західних компаній як альтернативу Китаю. Позиція Індії в глобальній економіці подібна до позиції багатьох країн, що розвиваються, і тих, що воліють триматися подалі від суперництва США і Китаю. Індія проводить керовану національними інтересами політику підтримки хороших економічних відносин з усіма гравцями у все більш поляризованому світі. У цьому контексті багато країн переоцінюють свої міжнародні відносини, диверсифікують свої міжнародні контакти та формалізують ці нові відносини шляхом формування нових груп. Розширення БРІКС до БРІКС+10 є найбільш наочним прикладом цієї тенденції.

Геополітичне суперництво в поєднанні з досвідом пандемії COVID-19 і війни Росії проти України призвели до переоцінки взаємозалежностей між країнами. Західні індустріально розвинені економіки приділяють більше уваги тому, щоб позбутися залежності від критично важливих ланцюжків створення

вартості, зосередившись на передових технологіях, що мають відношення до національної безпеки, таких як передові напівпровідники та квантові технології, а також на ключовій сировині, такій як нікель, літій і рідкоземельні елементи [27]. США та ЄС почали обмежувати певну економічну діяльність окремими географічними регіонами, відомі як ре-шоринг, союзники та френдшоринг. Зусилля промислової політики ЄС нарощуються з метою підтримки відкритої стратегічної автономії [28] та просування стійких технологій з метою декарбонізації. З огляду на можливу ескалацію геополітичної напруженості з Китаєм ЄС використовує ці заходи, щоб ускладнити доступ Китаю до передових технологій [29]. Загалом спостерігається посилення державного втручання у формі дискримінаційних правил, тарифів, блокування мережі та інформації, а також обмеження на експорт і рух капіталу. Конфронтаційна поведінка великих держав ускладнила співпрацю на міжнародних форумах і створила додаткові виклики для багатосторонньої торгівлі та інвестиційної співпраці. Подолання глобальних викликів, таких як зміна клімату та бідність, потребує багатосторонньої координації та, ймовірно, буде ускладнене фрагментацією світової економіки. Через таку фрагментацію багато країн, що розвиваються, ризикують втратити доступ до капіталу, ринків і нових технологій. Міжнародний валютний фонд (МВФ) прогнозує, що це призведе до втрати продуктивності і, отже, зростання бідності [30].

Упродовж 2023 року США та ЄС реалізували різні ініціативи промислової політики, щоб відобразити переоцінку взаємозалежностей, згаданих вище, і досягти прогресу в реалізації цілей декарбонізації. Програма субсидій адміністрації Байдена частково пояснюється політичною нездійсненністю інших інструментів, таких як національний податок на вуглець. З точки зору економічної політики можна виділити два типи заходів. Перша категорія складається з горизонтальних заходів, таких як надійна інфраструктура та гнучкі умови на ринку праці, які, як правило, приносять користь усім галузям промисловості, а тому також застосовуються й в

європейських країнах для сприяння гарним макроекономічним умовам. Другий включає вертикальні заходи, які сприяють розвитку певних галузей чи технологій, і тому можуть мати протекціоністський ефект. Прикладом цього є «Закон про чіпси», згідно з яким США [31] і ЄС [32] планують витратити мільярди на сприяння виробництву мікросхем.

Серед заходів промислової політики США на особливу увагу заслуговує Акт про зниження інфляції (IRA) від серпня 2022 року [33]. IRA – це пакет заходів, пов'язаних із кліматом, охороною здоров'я та податковою політикою. Заходи промислової політики в основному стосуються клімату та енергетики, як горизонтальних заходів, таких як стимули для енергоефективного будівництва, так і вертикальних заходів, таких як податкові кредити для придбання електромобілів, вироблених принаймні частково в США.

ЄС відповів на IRA, оголосивши про свій промисловий план «Зеленої угоди» у лютому 2023 року [34]. «Зелена угода» включає широкий спектр горизонтальних заходів, таких як спрощені процедури затвердження для відновлюваних джерел енергії та ініціативи щодо збільшення кількості кваліфікованих працівників на ринку праці, а також вертикальні заходи, такі як субсидії на розвиток певних зелених технологій. «Зелена угода» є частиною загальної стратегії відкритої стратегічної автономії ЄС, яка має на меті встановлення балансу між політикою відкритої торгівлі ЄС та його економічною політикою, яка спрямована на захист національної безпеки. 20 червня Європейська комісія опублікувала Європейську стратегію економічної безпеки [35], яка встановлює інструменти досягнення цього балансу. Метою є розробка комплексного підходу до визначення, оцінки та пом'якшення ризиків для економічної безпеки ЄС.

Окрім США та ЄС, окремі країни-члени ЄС, такі як Німеччина та Франція, також відчули потребу посилити свою промислову політику. Інші країни, такі як Канада та Велика Британія, також оголосили про запровадження значних субсидій для конкретних компаній [36]. З 2015 року Китай доповнив свої регулярні п'ятирічні плани стратегією «Зроблено в Китаї 2025»,

комплексним підходом до економічної політики для десяти ключових галузей. За останні роки кількість програм промислової політики значно зросла (рис. 1.3).

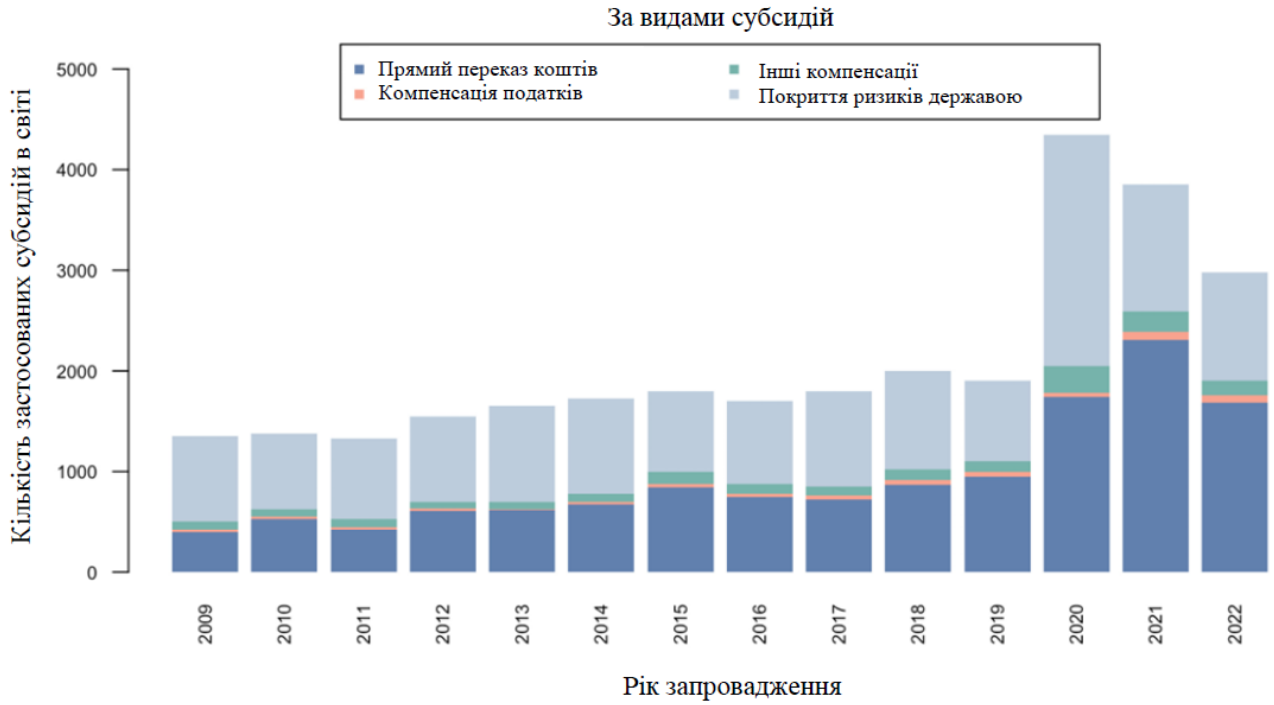

Рис. 1.3. Кількість реалізованих глобальних субсидій за видами

Джерело: [37]

Відповідно до бази даних субсидій Global Trade Alert, більша частина збільшення цих заходів пов’язана з пандемією COVID-19, хоча це не повністю пояснює зростання кількості субсидій з 2020 року. Субсидії на заходи з декарбонізації також зросли. Субсидії в рамках цих програм промислової політики можуть вплинути не лише на відповідні національні економіки в межах ЄС, але й на економічну ситуацію в третіх країнах. Субсидії інших країн або політика промислової локалізації дають іноземним компаніям конкурентну перевагу, що може негативно вплинути на стан ринку праці або спотворити інвестиційні рішення в третіх країнах. З іншого боку, постачальники продукції з третіх країн можуть отримати вигоди від збільшення попиту з боку субсидованих компаній. Ще один потенційний позитивний ефект для компаній третіх країн може виникнути, якщо іноземні субсидії сприятимуть більш широкому вибору джерел закупівель або нових розроблених технологій. Однак

існує значний ризик того, що численні ініціативи можуть призвести до надлишку виробничих потужностей. Вступ у «гонку субсидій» також зв'яже цінні податкові надходження, які можна використовувати більш продуктивно в інших сферах.

Глобальні міжнародні резервні активи суттєво зросли після азіатської фінансової кризи 1998 року. Так, у 1998 р. загальні світові резерви оцінювалися в 1,92 трлн дол. США і покривали 48 місяців імпорту, а у 2018 р. загальні резерви вже становили 12,69 трлн дол. США і покривали майже 100 місяців імпорту. Зростання резервів, однак, не було рівномірно розподілено між країнами. Країни Східної Азії та Тихого океану, Європи і Центральної Азії, Латинської Америки та Карибського регіону, і Середнього Сходу та Північної Африки в середньому змогли збільшити запаси до більш адекватного рівня з 2000 року. Однак у країнах Східної Азії та Тихоокеанського регіону, і особливо в Південній Азії, рівень резервів знизився після кризи, а економіки в Південній Азії та Суб-Сахарській Африці не спромоглися покращити рівень резервів з 2000 року [38]. Згідно з показником оцінки резервів МВФ, майже половина країн, що розвиваються, не мали достатніх резервів для задоволення своїх потреб платіжного балансу в 2019 році [39].

Адекватні валютні резерви можуть пом'якшити негативні наслідки від нестабільності валюти, зменшивши ризики, пов'язані з валютними невідповідностями та нестабільним відпливом капіталу [39]. Після кризи 2013 року країни з більшими резервними запасами спостерігали меншу девальвацію [40]. Рівень резервів, достатній для того, щоб діяти як страховка від кризових явищ, залежить від ступеня інтегрованості країни у світову економіку, ліквідності внутрішніх фінансових ринків, доступу до зовнішніх буферних валютних запасів (таких як своп-лінії центрального банку на позики МВФ) і потенційних витрат на платіжний баланс (наприклад, як втрати доходу від експорту, широкої грошової маси, короткострокового зовнішнього боргу та інших зовнішніх зобов'язань) [38]. Товаромісткі економіки часто потребують додаткових буферних запасів валюти для зниження негативного впливу

раптових змін умов торгівлі, і, особливо у випадку сільськогосподарських виробників, для протидії шокам пропозиції, пов’язаних з погодними умовами.

Однак накопичення резервів також пов’язане з потенційними витратами, і тому вимагає відповідного аналізу витрат і вигод. У країнах, де резервів недостатньо, політики можуть розробити середньо- та довгостроковий план створення резервів, який не порушить валютні ринки, стабільність державних бюджетів або економіку. Накопичення резервів також вимагає стерилізації цих резервів - і наявності інструментів грошово-кредитної політики для її реалізації - щоб уникнути ненавмисного розширення внутрішньої пропозиції грошей, яке може спричинити невиправдане зростання інфляції. У країнах із механізмами гнучкого обмінного курсу політики можуть розглядати накопичення резервів у періоди переоцінки валюти або коли валюта близька до справедливої вартості, а не коли вона недооцінена. Накопичення (або скорочення) резервів також може допомогти країнам з низьким рівнем доходу, які сильно залежать від іноземної допомоги, пом’якшити наслідки переоцінки валюти у випадку «голландської хвороби» та нестабільності допомоги [41].

Торгівля залишається потенційно одним із найважливіших шляхів для покращення продуктивності та ефективності економіки країн, що розвиваються. Торговельне середовище залишається менш сприятливим у цих країнах, ніж у країнах з розвинутою економікою, згідно з такими показниками, як витрати (включаючи час) на експорт та імпорт, якість торговельної та транспортної інфраструктури та інші, пов’язані з ними, показники. Однак середній загальний показник «торгівлі через кордони» країн, що розвиваються, у звіті «Doing Business-2020» покращився на 11 процентних пунктів (п. п.) порівняно з 2007 р. Частково цей прогрес був зумовлений реформами, пов’язаними з торгівлею, а також з посиленням економічної динаміки, помітним за три роки до та під час глобальної рецесії. Таким чином, кількість реформ, пов’язаних з торгівлею, у країнах, що розвиваються, зросла з 24 до 37 у період 2008-2010. Однак ці цифри вказують на те, що все ще незначна частина країн, що розвиваються, проводила реформи, які зменшили вартість і час,

необхідні для імпорту та експорту. Швидкість реформ уповільнилася після 2010 року, але починаючи з 2017 р., реформа торгівлі відновилася - кількість відповідних реформ зросла до 34. На противагу цим зусиллям знизити витрати, пов'язані з внутрішньою торгівлею, країни G20 запроваджували все більше тарифних і нетарифних обмежень у торгівлі [42].

Міжнародна торгівля втрачає силу як рушійна сила зростання, при цьому зростання світової торгівлі послабилося до 0,6% у 2023 р. та, як очікується, відновиться до 2,4% у 2024 р. У звіті ООН вказується на зміщення споживчих витрат з товарів на послуги, зростання геополітичної напруженості, ланцюг поставок збої та тривалі наслідки пандемії як фактори, що перешкоджають світовій торгівлі. Крім того, перехід до протекціоністської політики в деяких країнах також вплинув на динаміку торгівлі, що призвело до переоцінки глобальних ланцюжків поставок і торгових угод. Наслідки цих змін особливо відчутні в країнах, що розвиваються, економічне зростання яких часто значною мірою залежить від експорту. У відповідь на це все більше уваги приділяється диверсифікації торгових партнерів і зміцненню регіональних торгових угод для пом'якшення ризиків, пов'язаних із надмірною залежністю від обмеженої кількості ринків [43].

Згідно дослідження, проведеного фахівцями Світового економічного форуму, «геоекономічне протистояння, включаючи санкції, торговельні війни та контроль за інвестиціями, упродовж останніх кількох років вважається однією з найбільших загроз і розглядається як найвищий ризик у багатьох країнах Східної та Південно-Східної Азії, зокрема» [44]. Застосування зброї глобально інтегрованими державами як інструменту економічної політики показало вразливість взаємовідносин, побудованих на торговельній, фінансовій та технологічній взаємозалежності – як для державного, так і для приватного секторів. Війна в Україні спричинила запровадження санкцій проти Росії та транснаціональних компаній, які залишилися працювати на її території, націоналізацію ключових компаній, наприклад конфіскацію активів російських енергетичних компаній у німецьких нафтопереробних заводах. Репутаційні та

правові ризики для операцій транснаціональних компаній на певних ринках також зросли: компанії, що займаються виробництвом споживчих товарів, зіткнулися з бойкотом після того, як продовжували забезпечувати Росію товарами першої необхідності, а європейську енергетичну компанію звинуватили у «співучасті у військових злочинах» через зв'язки з російською газовою корпорацією [44].

З огляду на вразливість світової економіки до загроз, що виникли внаслідок пандемії та війни в Україні, зовнішньоекономічна політика, особливо в країнах з розвиненою економікою, все більше спрямовується на досягнення геополітичних цілей. Країни прагнуть забезпечити самодостатність, підкріплену державною допомогою, і досягти незалежності в економічній конкуренції. З цією метою впроваджуються захисні заходи для стимулювання місцевого виробництва та мінімізації іноземного втручання в критичні галузі, які включають субсидії, жорсткіший відбір інвестицій, політику локалізації виробництва, візові заборони та виключення компаній з основних ринків. Економічні важелі також використовуються для активного стримування зростання конкурентів. Вони охоплюють виключення іноземних компаній з лістингу, широке використання правила прямого продажу іноземних товарів і експортний контроль ключових технологій та інтелектуальної власності, а також розширення обмежень для громадян і організацій, які працюють із зазначеними іноземними компаніями.

Сукупність розглянутих тенденцій до загострення геоекономічної ситуації загрожують широкомасштабними наслідками. Більш широке застосування економічних важелів для досягнення геополітичних цілей посилює недовіру між країнами. Фінансові та технологічні наслідки можуть посилити подальшу вразливість, що змусить держави активно згортати програми співпраці для зміцнення національної безпеки та стійкості у найближчій перспективі. Проте, обмеження міжнародних зв'язків може призвести до протилежного результату, погіршуючи стійкість і сповільнюючи зростання продуктивності, та негативно вплинути на економічне зростання, яке

відбувалося за рахунок здешевлення і глобалізації капіталу, робочої сили, товарів і послуг.

РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

2.1. Нормативно-правове забезпечення зовнішньоекономічної діяльності України

Зовнішньоекономічна політика спрямована на захист інтересів громадян країни, як споживачів, так і виробників продукції, а також на забезпечення надійного та ефективно функціонуючого валютного ринку, розвиток підприємництва та інвестиційної діяльності підприємств. Створення відповідного правового базису зовнішньоекономічної діяльності є важливою складовою зовнішньої політики держави, оскільки сприяє зміцненню міжнародної конкурентоспроможності національних товаровиробників та країни загалом. Інституційне забезпечення зовнішньоекономічної діяльності є ключовим фактором для ефективного регулювання та розвитку зовнішньої торгівлі, залучення інвестицій та інтеграції країни у світову економіку. Ефективна координація між різними державними органами, міжнародними організаціями, бізнес-асоціаціями, науково-дослідними установами та фінансовими інститутами сприяє підвищенню конкурентоспроможності національної економіки, забезпеченню економічного зростання та покращенню добробуту населення.

Реалізація зовнішньоекономічної політики здійснюється за допомогою інституційних інструментів, які є сукупністю усталених норм і правил, закріплених у нормативно-правових документах на законодавчому рівні. Інституційне забезпечення зовнішньоекономічної діяльності в Україні складається з двох рівнів. Перший рівень охоплює загальні нормативні документи, які визначають загальні принципи і пріоритети розвитку законодавства, а другий рівень включає спеціальні юридичні норми, що безпосередньо регулюють зовнішньоекономічну діяльність суб’єктів господарювання [45, с. 11].

Основою системи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності є Конституція України, яка встановила, що «засади зовнішньоекономічної діяльності визначаються виключно законами України», а повноваження Кабінету Міністрів України включають «організацію і забезпечення здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи» [46].

У Господарському кодексі України у розділі VII «Зовнішньоекономічна діяльність» викладені загальні положення щодо регулювання зовнішньої діяльності економічних суб'єктів (глава 37) та іноземного інвестування (глава 38). Так, у главі 37 визначаються: «основні поняття, принципи і суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності; види зовнішньоекономічних операцій, порядок їхнього ліцензування та квотування; різновиди зовнішньоекономічних договорів та порядок їхньої реєстрації; митне регулювання та оподаткування зовнішньоекономічної діяльності; порядок розрахунків в іноземній валюті; принципи кредитування суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; правовий захист майна та інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності» [47].

У главі 38 Господарського кодексу України визначені загальні правові підстави діяльності іноземних інвесторів в нашій країні, види та форми іноземних інвестицій та правовий режим їх залучення в економіку, особливості та гарантії функціонування підприємств з іноземними інвестиціями [47]. Більш детально ці нормативні положення розкриті у Законі України «Про інвестиційну діяльність» та Законі України «Про режим іноземного інвестування».

Митний кодекс України є базовим документом, який визначає порядок визначення митного статусу, підтвердження походження товарів та визначення їх митної вартості, правила ввезення товарів на територію та вивезення товарів з території України, порядок митного оформлення товарів, робіт, послуг, що є предметом зовнішньоторговельних угод, вимоги щодо процедури здійснення митних платежів та забезпечення відповідальності за порушення митних правил [50].

Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» містить норми щодо регулювання усіх аспектів зовнішньоекономічних відносин держави, а тому позиціонується в системі законодавства як основний документ, на якому ґрунтуються положення інших законів, пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю (рис. 2.1).

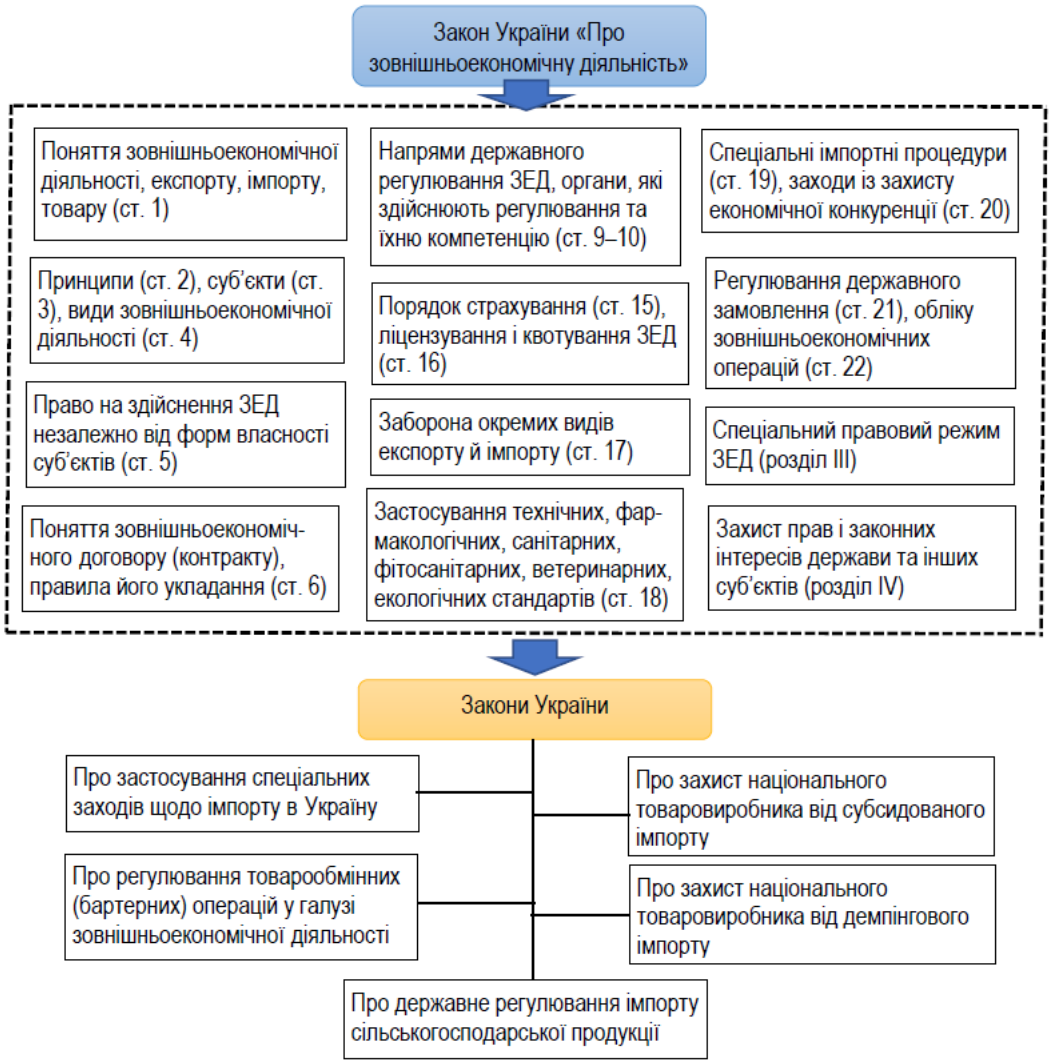

Рис. 2.1. Структура законодавства з регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні

Джерело: побудовано автором за [45, с. 12-14]

Важливою складовою зовнішньоекономічної політики України є міжнародні угоди, які були підписані і набули чинності. У Законі України «Про міжнародні договори України» визначено, що «міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною

національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства» [48]. Таким чином, положення міжнародних договорів можуть застосовуватися після ратифікації з моменту набуття чинності цих документів, навіть якщо вони не були імплементовані у внутрішні нормативно-правові акти. Міжнародні договори, як джерело міжнародного права, визначають зобов'язання України перед міжнародними партнерами і водночас виконують роль документа, що є джерелом національного права [51].

Історичним кроком стало приєднання України до Світової організації торгівлі (СОТ) і підписання відповідної Угоди у 2008 р., але процес адаптації українського законодавства до вимог цієї організації досі триває. Завдяки вступу України до СОТ підприємства, що здійснюють експортні та імпортні операції, отримали доступ до інформації про торговельні режими в інших країнах. Україна також бере участь у системі нотифікації, що забезпечує інформування про зміни у законодавстві країн-учасниць СОТ, зокрема в сфері регулювання відповідності імпортованої продукції санітарним та фітосанітарним нормам, технічним стандартам та регламентам [52].

Вступ України до СОТ сприяв подальшій інституціалізації взаємовідносин з іншими країнами та інтеграційними об'єднаннями через укладення угод про створення зон вільної торгівлі. Україна підписала угоди про вільну торгівлю з державами-членами Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ), Європейським Союзом; Канадою та Чорногорією (таблиця 2.1). Українські експортно орієнтовані підприємства стали суб'єктами міжнародного інтеграційного процесу, який надає взаємний доступ до внутрішніх ринків країн-учасниць угоди про зону вільної торгівлі. Торговельний режим є лібералізованим завдяки ліквідації або зниженню митних зборів і податків, а також кількісних обмежень щодо експорту та імпорту товарів. Проте, торгівля аграрною продукцією та продуктами харчування в межах зон вільної торгівлі має спеціальні умови, що часто передбачають збереження обмежень або поступове їх скасування.

Таблиця 2.1

Характеристика угод про вільну торгівлю, які підписала Україна

Угоди про вільну торгівлю України з іншими країнами чи групами країн	Інституційне підгрунтя	Ратифікація угоди
Угода про асоціацію між Україною та ЄС Розділ «Про створення зони вільної торгівлі» (набрання чинності 2016 рік)	Рада асоціації, Комітет асоціації, Парламентський комітет асоціації, Платформа громадянського суспільства	Закон України № 1678-VII від 16 квітня 2014 року
Угода про вільну торгівлю із ЄАВТ, Угода про сільське господарство безпосередньо із кожною країною асоціації (набрання чинності 2011 рік)	Спільний комітет Україна ЄАВТ	Закон України від 07.12.2011 р. № 4091-VI
Договір про зону вільної торгівлі з країнами СНД (набрання чинності 2012 рік)	Двостороння Комісія із Республікою Казахстан, Міждержавна координаційна рада із Республікою Бєларусь та інші	Закон України від 30.08.2012 р. № 5193- VI
Угода про вільну торгівлю між Україною та Канадою (набрання чинності 2017 рік)	Комітет з питань торгівлі	Закон України від 14.03.2017 р. № 1917-VIII
Угода між Урядом України та Урядом Республіка Грузія (набрання чинності 1995 рік)	Спільна українсько-грузинська комісія	Закон України № 168/96-ВР від 05.05.1996 року.
Угода про вільну торгівлю між Урядом України та Урядом Чорногорії (набрання чинності 2013 рік)	Комітет з питань вільної торгівлі	Закон України № 5445 від 16.10.2012 року
Угода про вільну торгівлю між Республікою Македонія та Україною (набрання чинності 2001 рік)	Спільний Комітет	Закон України № 2599-III від 05.07.2001 р.

Джерело: [53]

В межах кожної угоди про зону вільної торгівлі, які підписала Україна, сформоване інституційне середовище, яке забезпечує ефективне виконання зобов'язань сторонами угоди. Зокрема, Україна приєдналася до ЄАВТ, до якої входять Ісландія, Ліхтенштейн, Норвегія та Швейцарія. Для виконання нашою країною повноважень в межах цієї угоди створено «Спільний комітет Україна - ЄАВТ», який здійснює контроль та моніторинг за станом впровадження положень Угоди, визначає можливості усунення тарифних та нетарифних бар'єрів з метою подальшого покращення умов торгівлі між країнами-учасницями. Також Україною були укладені угоди про торгівлю сільськогосподарською продукцією з кожною країною, що є учасницею ЄАВТ.

Укладені угоди встановлювали графіки відміни мита на імпорт сільськогосподарської продукції з країн-учасниць ЄАВТ до України. Наприклад, для продуктів тваринного походження та перероблених зернових

культур (борошно) було передбачено термін 7 років на скасування ставки мита зі зменшенням на 13 відсоткових пунктів (в. п.) щороку, а остаточне скасування мита відбулося у січні 2019 р. Імпортне мито на зернові культури, овочі різного ступеня переробки, ягід різного виду щорічно зменшувалося на 17 в. п. і було повністю скасоване у січні 2017 р. Від митних тарифів звільнено експорт цибулі шалот та часнику, брюсельської капусти, меду, огірків та зеленого горошку, спаржі та сої, насіння льону, ріпаку та соняшнику, соєвої олії та цукру.

Також відповідно до угоди в межах ЄАВТ визначено перелік захисних заходів щодо торгівлі сільськогосподарською продукцією, які не повинні встановлюватися більше, ніж на 1 рік – збільшення імпортного мита на продукцію та встановлення тарифних квот в межах преференційної торгівлі, що базується на історичних даних про обсяги торгівлі за 5 останніх років. Угода ЄАВТ встановлює спеціальний режим торгівлі продуктами харчування, що передбачає справляння мита на імпортні товари та застосування відповідних заходів щодо експорту продукції. Державами-учасницями ЄАВТ з імпорту товарів стягується мито, розмір якого встановлюється виходячи з різниці між ціною на аграрну продукцію на внутрішньому ринку та ціною на аналогічну продукцію на зовнішньому ринку, але мито не повинно бути більшим за розраховану таким чином різницю ціни [54].

Угода про зону вільної торгівлі України з Чорногорією діє з 2013 р. та передбачає встановлення митного режиму торгівлі згідно статті XI ГАТТ від 1994 р. Відповідно до укладеної угоди Україна зобов’язалася скасувати імпортні мита за винятком мита на такі продукти, як: м'ясо свинини свіже охолоджене або заморожене; частини тушок та їстівні субпродукти птиці; сало свіже, охолоджене чи заморожене; цукор. Після набуття чинності Угоди українські експортери повинні мати відповідні документи, що підтверджують походження товару. Наприклад, обов’язковою умовою є подання сертифікату походження EUR.1, «декларації походження» або документу, що містить детальний опис товарів, необхідний для їх вичерпної ідентифікації [55].

Режим вільної торгівлі між Україною та Канадою було запроваджено у 2017 р. відповідно до Угоди про зону вільної торгівлі (CUFTA), яка передбачила скасування 90% обмежень у торгівлі між країнами. В Угоді визначені тарифні графіки для кожної країни-учасниці та вказано перехідні категорії, що застосовуються при скасуванні та зниженні ввізного мита в Україні для таких видів сільськогосподарської продукції: м'ясо птиці, молоко, вершки, сири тверді різних видів, замінники масла, яєчний порошок. Водночас, кожна країна має право застосовувати експортне мито відповідно до положень ГАТТ/СОТ. Для інституційного забезпечення реалізації положень Угоди про зону вільної торгівлі Україна-Канада було створено Комітет з питань торгівлі товарами та правил визначення походження і Підкомітет з питань сільськогосподарської продукції. Ці органи виконують завдання щодо розв’язання проблем переміщення товарів через кордон, залучення експертів для вирішення митних питань, перевірки харчових продуктів та сільськогосподарської сировини, регулювання транскордонних перевезень. Угодою передбачене надання документів про походження товару, що експортується до країни-партнера, який перевіряється відповідним митним органом в країні, яка імпортує цей товар. В цих документах мають бути відображені характеристики процесів виробництва продукції та матеріалів, з яких виготовлені товари, а також умови придбання, вартість, ціна та оплата за товар чи матеріали, порядок відвантаження товарів.

Поряд з розглянутими вище угодами, найважливішою стала Поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі (ПВЗТ), укладена в межах Угоди про асоціацію України з країнами ЄС та впроваджена в дію на десять років з 2016 р. по 2026 р. Положення ПВЗТ сприяють розширенню взаємного доступу країн до ринків, що базується на обов’язковому виконанні правил торгівлі та допомагає конвергенції інституційного забезпечення торгівлі з європейськими нормами і правилами, що, своєю чергою, забезпечує підвищення відповідності вітчизняної продукції світовим стандартам якості та кращий захист споживачів, дотримання принципів сталого розвитку та збереження довкілля.

Активно відбувається процес імплементації європейських правових норм у вітчизняне законодавство, знижуються імпортні та експортні мита, надається доступ до ринків без митних обмежень відповідно до встановлених квот. Лібералізація торгівлі України з країнами ЄС передбачає відміну 83,1% тарифних ліній на імпорт української продукції до ЄС та 35,2% тарифних ліній – при імпорті європейських товарів в Україну. При цьому, було запроваджено перехідні періоди на 1-7 років залежно від виду аграрної продукції та скасовано мито на товари в межах встановлених квот. Таким чином, українські сільськогосподарські підприємства отримали певний час для адаптації до умов торгівлі з країнами ЄС, ринки яких характеризуються високим рівнем конкуренції. Проте, порівняно з іншою продукцією та промисловими товарами, ступінь лібералізації торгівлі аграрною продукцією є нижчим, оскільки в країнах ЄС виробникам надаються субсидії з державного бюджету, а в Україні таке субсидування відсутнє. Відповідно до положень угоди українські експортери мають право постачати на територію ЄС аграрну продукцію без мита в межах визначених тарифних квот. Зміна кількісних обмежень на безмитне ввезення української продукції рослинництва до країн ЄС за 2017-2021 рр. відображена на рис. 2.2.

Інституційне забезпечення реалізації положень Угоди про асоціацію України з ЄС та ПВЗТ здійснюється Комітетом асоціації, якому підпорядковуються такі підкомітети: з управління санітарними та фітосанітарними заходами; з митного співробітництва; з питань географічних позначень; з питань торгівлі та сталого розвитку; з питань економіки та галузевого співробітництва. Діяльність цих підкомітетів узгоджує Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції в складі Секретаріату Кабінету Міністрів України.

Рис. 2.2. Зміна тарифних квот, виділених ЄС, на ввезення продукції рослинництва з України у 2017-2021 рр., тис. т

Джерело: [53]

В результаті лібералізації торгівлі України збільшується відкритість національної економіки та забезпечується економічне зростання за рахунок скасування тарифних та нетарифних бар'єрів у торгівлі товарами на міжнародних ринках. Покращення умов торгівлі для вітчизняних підприємств, що експортують та імпортують продукцію, досягається завдяки набуттю Україною членства у міжнародних організаціях, укладенню двосторонніх торговельних угод та створенню зон вільної торгівлі. Водночас, в процесі еволюції інституційного забезпечення захисту інтересів вітчизняних експортерів покращуються умови їх участі в міжнародній торгівлі, оскільки вони отримали низку переваг завдяки скасуванню чи зниженню митних тарифів або збільшенню квот на безмитне ввезення продукції. При цьому зауважимо, що значною мірою використання преференцій, отриманих вітчизняними експортерами відповідно до укладених угод в межах СОТ і угод про вільну торгівлю, визначається здатністю виробників адаптуватися до світових норм і стандартів щодо якості продукції.

2.2. Трансформація зовнішньоекономічної політики України в умовах війни

Повномасштабне вторгнення російських військ в Україну 24 лютого 2022 р. та запровадження воєнного стану в нашій країні негативно вплинуло на можливості уряду підтримувати економічний розвиток в умовах війни та зумовило необхідність впровадження регуляторних механізмів в сфері зовнішньої торгівлі, кардинально відмінних від тих, що застосовувалися в довоєнних умовах. Важливим завданням стало забезпечення оптимального співвідношення інструментів, спрямованих на встановлення рівноваги на внутрішньому ринку в умовах посилення імпортної залежності, та заходів щодо збереження конкурентних позицій вітчизняних експортерів на зарубіжних ринках.

Для регулювання зовнішньоекономічної діяльності застосовується система заходів, спрямованих на інтеграцію вітчизняної економіки в структуру світового ринку та глобальної економіки, з дотриманням принципів забезпечення державних інтересів відповідно до вимог економічної безпеки. Однак, в умовах війни виникає необхідність застосування низки обмежень для функціонування національних економічних суб’єктів, що призводить до зміни практичної організації зовнішньоекономічної діяльності, а також до трансформації основ управління зовнішньоекономічними зв’язками. Таким чином, державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в умовах війни має спрямовуватися на оптимізацію торговельних відносин, акцентуючи увагу на: (1) підтримці імпорту товарів, які є критичними для забезпечення функціонування держави та мають вирішальне значення як для економіки, так і для забезпечення оборони; (2) збільшення експорту конкурентоспроможної продукції, як засобу забезпечення позитивного платіжного балансу та поповнення державного бюджету фінансовими ресурсами.

Складна ситуація в Україні зумовлена не лише повномасштабною війною, а й проблемами повільного відновлення економіки у період пост пандемії.

Вплив війни на економіку України та її позиції на міжнародних ринках є руйнівним, оскільки в нашій країні відбуваються процеси:

1) економічного та фізичного знищення підприємств внаслідок загострення кризової ситуації та руйнування матеріально-технічної бази внаслідок ворожих ракетних обстрілів;

2) сповільнення ділової активності, неможливості забезпечення соціально-економічного розвитку, зниження рентабельності підприємств в умовах війни;

3) втрати людського капіталу через виїзд громадян за кордон, зниження продуктивності праці внаслідок погіршення якості умов професійної діяльності, зростання невизначеності та погіршення перспективи кар'єрного розвитку працівників, неможливість навчання та підвищення кваліфікації працівників в умовах погіршення фінансового стану підприємств, зростання смертності населення як через воєнні дії, так і ускладнення доступу до медичних послуг в регіонах, наближених до лінії фронту.

Воєнний стан, який запроваджений в Україні, є спеціальним правовим режимом, під час якого низка регуляторних інструментів в сфері зовнішньоекономічної діяльності не застосовуються через їхню недоцільність та низьку ефективність. Під час війни основу регуляторного механізму формують важелі правового впливу. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» було ухвалено у 2015 р. Цей документ не передбачає прямих обмежувальних заходів чи заборони експортно-імпортних операцій під час воєнного стану. Водночас, істотна увага приділяється зміні режиму торгівлі України з країною-агресором чи окупантом, що передбачає встановлення ембарго [56]. Тобто, зовнішня торгівля України з Росією, яка є державою-агресором, має бути повністю припинена.

Згідно Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» найвищим органом, уповноваженим до регулювання зовнішньоекономічної діяльності, є Верховна Рада України, яка приймає рішення про запровадження заходів у відповідь на дискримінаційні чи недружні дії інших держав, встановлюючи

повне або часткове ембарго у двосторонній торгівлі, а також скасовуючи режим найбільшого сприяння або преференційний спеціальний режим [57].

Крім цього, Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» передбачається запровадження відповідних заходів за спрощеною процедурою на основі рішення Кабінету Міністрів України у відповідь на застосування дискримінаційних та недружніх дій щодо нашої країни державою, яка була визнана Верховною Радою України як держава-агресор або як держава-окупант. Ці положення також були закріплені в інших регуляторних актах, зокрема, перелік обмежень, які мають бути запроваджені щодо імпорту товарів з держави-агресора, визначається Митним кодексом України та Податковим кодексом України.

Зазначені положення були практично впроваджені в регулювання зовнішньоекономічної діяльності України відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про застосування заборони ввезення товарів з Російської Федерації» від 9.04.2022 р., якою з 11.04. 2022 р. було заборонено імпорт в Україну продукції з Росії.

Також після початку повномасштабного вторгнення російських військ в Україну було прийнято низку нормативно-правових документів, які передбачали зміну порядку державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності України в частині ліцензування експорту та імпорту, обмеження експорту певних товарних груп, спрощення процедури митного оформлення товарів критичного імпорту та зменшення граничного терміну розрахунку за експортно-імпортними операціями (табл. 2.2).

Поряд зі змінами національного законодавства зовнішньоекономічної діяльності в умовах воєнного стану, важливим чинником, що вплинув на формування інституційного забезпечення, насамперед зовнішньої торгівлі, стали зміни у торговельному режимі України з ЄС, що були ухвалені Європейською комісією після початку повномасштабної війни. Першим ключовим рішенням стало запровадження Європейським Союзом Плану дій «Шляхи солідарності» [62], який передбачав створення додаткових логістичних

маршрутів для забезпечення експорту української продукції до європейських країн та транзитних перевезень до країн Азії, Африки та Близького Сходу в умовах блокування російськими військами чорноморських логістичних маршрутів в Україні. Створення «коридорів солідарності» сформувало підґрунтя для подальшої лібералізації торгівлі України з країнами ЄС через впровадження «транспортного безвізу» та «торговельного безвізу».

Таблиця 2.2

Зміни в регулюванні зовнішньоекономічної діяльності України в умовах воєнного стану

Назва документа	Впроваджені зміни
Постанова КМУ № 314 від 18.03.2022 «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану».	До припинення чи скасування воєнного стану в Україні збір за видачу ліцензії на експорт/імпорт товарів не справляється
Постанова КМУ № 207 від 05.03.2022 «Про внесення змін у додатки 1 і 5 до постанови Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1424»	Введено квотування і ліцензування на експорт: пшениці і суміші пшениці та жита (меслин), м'яса курей, яйця курей, великої рогатої худоби живої, м'яса та їстівних м'ясних субпродуктів, їстівного борошна з м'яса або м'ясних субпродуктів, проса, цукру. Заборона експорту вівса, гречки, солі, жита. Запровадження нульової квоти для експорту мінеральних добрив.
Постанова КМУ від 09.03.2022 № 236 «Деякі питання митного оформлення окремих товарів, що ввозяться на митну територію України у період дії воєнного стану»	Запроваджено можливість імпорту більшості товарів за спрощеною процедурою на підставі подання попередньої митної декларації без справляння митних платежів (у тому числі ПДВ, акцизного податку, ввізного мита), без проведення митного огляду, фітосанітарного контролю, а також заходів нетарифного регулювання
Постанова Правління НБУ від 24.02.2022 № 18 «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану»	Зменшено граничні строки розрахунків за експортно-імпортними операціями до 90 календарних днів, порівняно з правилами мирного часу (365 календарних днів)

Джерело: складено автором за [58-61]

«Угода про лібералізацію вантажних перевезень між Україною та ЄС» була укладена наприкінці червня 2022 р. на один рік, а у червні 2023 р. її дію було продовжено ще на один рік [63]. Завдяки цій угоді українські перевізники отримали право перевозити вантажі по території Європейського Союзу без отримання спеціальних дозволів на перевезення. Європейські транспортні

компанії також користуються цим режимом, здійснюючи поставки товарів на митну територію України. Запровадження положень цієї угоди, так званого «транспортного безвізу», вирішило проблему експорту української аграрної продукції сухопутним шляхом через країни ЄС в умовах блокування морської логістики. Проте, польські перевізники звинуватили Європейську комісію у порушенні конкурентного середовища на європейському ринку вантажних перевезень, оскільки українські транспортні послуги є дешевшими, і на знак протесту почали блокувати пункти перетину польсько-українського кордону. Тобто, після істотного спрощення режиму транспортування експортних товарів з України до країн ЄС відбулося значне його погіршення на польсько-українському кордоні через незаконні дії та вимоги польських перевізників, що негативно вплинуло на інституційне середовище зовнішньоекономічної діяльності України та спонукало вітчизняних політиків вживати відповідних заходів.

З червня 2022 р. Європейський Союз також запровадив режим торгівлі з Україною, при якому скасовані мита та квоти на ввезення українських товарів до країн ЄС. Цей режим торгівлі отримав назву «торговельний безвіз» і застосовуватиметься до червня 2025 р. [64]. Хоча більшість товарів переробної промисловості Україна експортувала до країн ЄС без мита і квот згідно з Угодою про асоціацію, запровадження «торговельного безвізу» стало важливим рішенням щодо полегшення експорту української сільськогосподарської продукції, яка до цього часу постачалася в країни ЄС без мита в межах встановлених квот. Таким чином, запроваджені «автономні торговельні преференції» щодо ввезення української продукції істотно покращили умови торгівлі для вітчизняних експортерів з країнами ЄС.

Водночас, запровадження преференційного режиму торгівлі для українських експортерів аграрної продукції викликав спротив польських фермерів, які приєдналися до перевізників, що блокували польсько-український кордон. На вимогу протестувальників Польща заборонила імпорт українського насіння соняшнику, кукурудзи, ріпаку та зерна пшениці в серпні 2023 р. Також

масові акції протесту фермерів відбувалися у Болгарії, Румунії, Словаччині та Угорщині, які також обмежили ввезення зазначених вище сільськогосподарських продуктів з квітня по жовтень 2023 р. Після цього Європейська комісія зробила висновок про усунення диспропорцій на аграрних ринках Польщі, Болгарії, Румунії, Словаччини та Угорщини та не продовжила дію встановлених обмежень на імпорт українського насіння соняшника та ріпаку, кукурудзи та пшениці. Проте, блокада польсько-українського кордону продовжувалася до травня 2024 р. та негативно вплинула на обсяги експорту української продукції, не лише аграрної, до Польщі.

Отже, зовнішньоекономічна політика України в умовах воєнного стану зазнала істотних змін насамперед в частині регулювання експорту та імпорту товарів. Насамперед, було встановлено заборону щодо торгівлі з Росією як з державою-агресором. Завдяки ухваленню відповідних нормативно-правових документів Кабінет Міністрів України забезпечив наявність основних продуктів харчування на внутрішньому ринку шляхом встановлення обмежень на їх експорт, а також створив умови для безперебійного надходження в Україну продуктів критичного імпорту з метою забезпечення потреб економіки та оборони. Визначальним чинником трансформації зовнішньоекономічної політики України упродовж 2022-2024 рр. стала Угода про асоціацію України з ЄС, в доповнення до якої Європейський Союз ухвалив рішення про лібералізацію режиму вантажних перевезень для українських транспортних підприємств та скасування мита і кількісних обмежень на безмитне ввезення товарів. Запроваджені зміни покращили умови торгівлі України з країнами ЄС, проте, з окремими країнами преференційний режим торгівлі істотно ускладнив не лише економічні, а й політичні відносини.

2.3. Вплив геополітичних чинників на динаміку та структуру зовнішньої торгівлі України

Геополітичні чинники, основними з яких стало повномасштабне вторгнення російських військ в Україну та безпрецедентна підтримка Європейським Союзом нашої країни, зумовили визначальні зміни в економічній діяльності не лише України, а й багатьох інших країн. Трансформація зовнішньоекономічної політики України, що відбулася під впливом складних умов воєнного стану, відобразилася у змінах обсягів експорту та імпорту товарів, географічній та товарній структурі зовнішньої торгівлі нашої країни. В умовах війни українська економіка зазнала значних втрат промислового потенціалу та трудових ресурсів, що негативно вплинуло насамперед на зниження експорту та погіршення позицій України на світових ринках.

Обсяги зовнішньої торгівлі України швидко відновилися у 2021 р. після кризи, що виникла в економіці внаслідок пандемії Covid-19 у 2020 р. Так, у 2021 р. обсяги експорту України збільшилися до 68072,3 млн дол. США, порівняно з 49191,8 млн дол. США у 2020 р., а обсяги імпорту збільшилися з 54336,1 млн дол. США у 2020 р. до 72843,1 млн дол. США у 2021 р. (рис. 2.3). У 2022 р. внаслідок повномасштабної війни відбулося загальне скорочення обсягів зовнішньої торгівлі України на 29,5% відносно попереднього року, при цьому обсяги експорту зменшилися на 35,1% (на 23923,5 млн дол. США), а обсяги імпорту – на 24,1% (на 17569,6 млн дол. США). Експорт скорочувався швидшими темпами, ніж імпорт, що й обумовило збільшення від’ємного сальдо балансу зовнішньої торгівлі України у 2022 р. (11160 млн дол. США). Ситуація в зовнішньоторговельному балансі погіршилася у 2023 р., коли істотне зниження обсягів експорту продовжувалося, а обсяги імпорту навпаки збільшилися, що призвело до подальшого зростання негативного сальдо зовнішньоторговельного балансу – до 27384,1 млн дол. США.

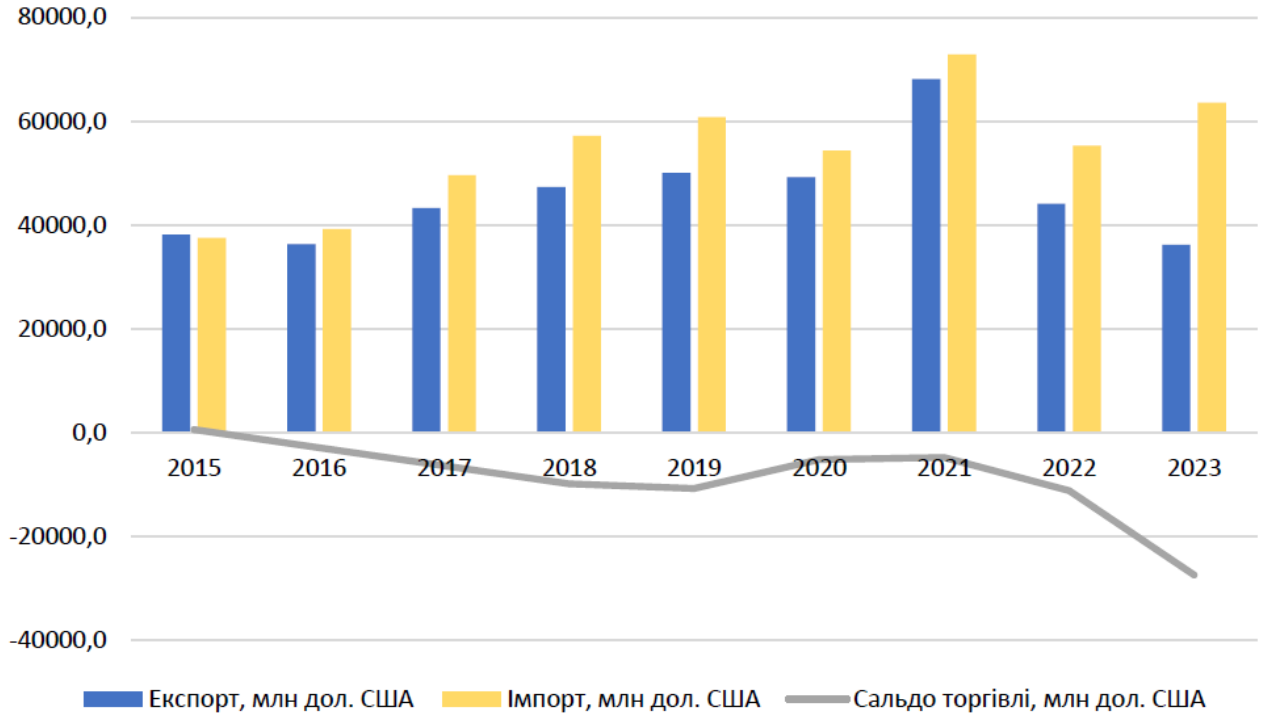

Рис. 2.3. Динаміка обсягів експорту та імпорту України у 2015-2023 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [65]

У структурі експорту товарів України у 2022 р. переважали продукти рослинного походження, частка яких становила 30,5%, а обсяги експорту цієї продукції зменшилися на 13,3% порівняно з 2021 р. У 2023 р. відбулося подальше зниження експорту рослинних продуктів – на 13% відносно 2022 р., а їх частка в загальних обсягах експорту товарів з України збільшилася до 32,5%. Товарна група «Недорогоцінні метали та вироби з них» хоча й становлять значну частину українського експорту товарів, їхня частка в експорті за час повномасштабної війни зменшилася з 13,6% у 2022 р. до 10,8% у 2023 р., а обсяг їх експорту у вартісному вимірі зменшився на 62,5% у 2022 р. порівняно з 2021 р. та на 34,8% у 2023 р. відносно 2022 р. На третьому місці за часткою в експорті у 2022 р. були жири та олії тваринного та рослинного походження (13,5% експорту товарів), а вартісний обсяг їх експорту зменшився на 15,5% порівняно з 2021 р. У 2023 р. частка цієї продукції в експорті збільшилася до 15,6%, а обсяги експорту зменшилися на 5% відносно попереднього року.

Зниження обсягів експорту продукції переробної промисловості відбулося внаслідок істотної втрати промислового потенціалу в окупованих регіонах Донецької, Луганської, Запорізької областей, а також через значні руйнування промислових об'єктів у Дніпропетровській, Миколаївській та Харківській областях. Обсяги експорту аграрної продукції, основу якого становлять зернові культури та насіння олійних рослин, зменшилися через руйнування морських логістичних маршрутів, що забезпечували транспортування більшої частини цієї продукції. Відновлення обсягів експорту сільськогосподарської продукції залежить від швидкості вирішення логістичної проблеми, тоді як припинення негативної тенденції в експорті промислової продукції потребує значних капітальних інвестицій для відновлення матеріально-технічної бази підприємств та енергетичної інфраструктури, що в умовах війни є складним завданням.

Обсяги імпорт товарів до України у 2022 р. зменшилися на 24,1% порівняно з 2021 р., а у 2023 р. відбулося зростання імпорту товарів на 15% відносно 2022 р. Найбільшого скорочення у 2022 р. зазнав імпорт таких товарів, як машини та обладнання, полімерних матеріалів та пластмаси, мінеральних продуктів. Так, частка машин, обладнання та механізмів і електротехнічного обладнання в імпорті товарів до України у 2022 р. становила 16,6%, а обсяг імпорту цієї продукції зменшився на 35,4% (на 3247,4 млн дол. США) порівняно з попереднім роком. Проте, у 2023 р. частка цієї групи товарів в імпорті збільшилася до 17,7%, а обсяги імпорту у вартісному вимірі – на 22,6% відносно 2022 р. Частка мінеральних продуктів в імпорті у 2022 р. становила 23,7%, а обсяги імпорту зменшилися на 12,4% (на 1626,4 млн) порівняно з попереднім роком. Спадна тенденція продовжилася й у 2023 р., коли частка цієї продукції в імпорті товарів зменшилася до 16,7%, а вартість імпорту скоротилася на 19% порівняно з 2022 р. Третє місце за обсягами імпорту до України займала товарна група «Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них», частка якої становила 5,9% імпорту товарів у 2022 р., а обсяги імпорту становили 3247319,9 млн дол. США, що було на 32,4% менше, ніж у 2021 р.

Імпорт товарів цієї групи у 2023 р. становив 5,9% загального обсягу імпорту товарів, але вартісні обсяги імпорту збільшилися на 14,9% порівняно з 2022 р.

У 2022 р. скорочення обсягів імпорту товарів до України відбулося внаслідок повномасштабних воєнних дій, які негативно вплинули на соціальну та економічну сфери життєдіяльності. Виїзд більше 7,5 млн українських біженців за кордон зумовив зниження споживчого попиту на внутрішньому ринку, а економічна криза призвела до зменшення купівельної спроможності громадян, які залишилися в Україні. Також зменшилися обсяги промислового виробництва продукції, що призвело до скорочення попиту на імпортну сировину, матеріали та комплектуючі. Проте, у 2023 р. збільшився імпорт продукції хімічної промисловості, полімерних матеріалів та пластмаси, недорогоцінних металів та виробів з них, машин та обладнання, транспортних засобів, що свідчить як про часткове відновлення окремих видів промислового виробництва, що потребує імпортних проміжних товарів, так і про заміщення продукції вітчизняного виробництва імпортною продукцією.

Порівняно із зовнішньою торгівлею товарами, торгівля України послугами постраждала більше - і в період пандемії у 2020 р. через запровадження карантинних обмежень, і в умовах воєнного стану через неможливість надання та споживання окремих видів послуг. Так, експорт послуг зменшився у 2022 р. на 28,3% порівняно з 2021 р. У структурі експорту послуг відбулося істотне скорочення послуг, пов’язаних з переробкою товарів для реалізації їх на внутрішньому ринку (на 75,3%), послуг повітряного транспорту (на 64,2%) та залізничного транспорту (на 68,5%), послуг, пов’язаних з подорожами (на 57,4%), будівельних послуг (на 55,3%), послуг в сфері страхування (на 81,7%), послуг з державного управління (на 86,7%).

Темпи зниження імпорту послуг до України у 2022 р. були більшими, порівняно з темпами скорочення експорту послуг. Імпорт послуг зменшився на 62,2% відносно 2021 р. (для порівняння – у 2020 р. імпорт зменшився на 16,4% порівняно з попереднім роком). Отже, вплив повномасштабної війни став значно сильнішим негативним чинником, що знизив попит в Україні на

імпортні послуги, тоді як пандемія мала порівняно незначний вплив на імпорт послуг у 2020 р. Найбільше у 2022 р. скоротився імпорт послуг з державного управління (на 98,1% порівняно з 2021 р.), послуг, пов'язаних з подорожами (на 88,2%) та послуг в сфері охорони навколишнього середовища (на 86,7%). Також відбулося зменшення імпорту будівельних послуг за кордоном (на 80,7%), послуг повітряного транспорту (на 69,8%) та послуг з переробки товарів з метою реалізації за кордоном (на 67,2%). Зниження імпорту значної частини послуг до України відбулося внаслідок припинення діяльності суб'єктів господарювання, які споживали послуги і були розташовані в регіонах, наближених до лінії фронту або районах активних бойових дій.

Отже, геополітичні чинники, насамперед пов'язані з агресією Росії щодо України, стали джерелом істотних загроз, що підсилили негативний вплив внутрішніх проблем, які роками існували в економіці, на зовнішньоекономічну діяльність нашої країни. В умовах війни економічна діяльність багатьох українських підприємств стала неможливою через ракетні обстріли та руйнування інфраструктури, що призвело до істотного зниження обсягів та структурних змін зовнішньої торгівлі України товарами та послугами. Підприємства скоротили обсяги виробництва продукції та надання послуг, що зумовило як скорочення обсягів експорту українських товарів та послуг, так і зменшення обсягів імпорту окремих товарів у 2022 р. через зниження попиту на імпортні матеріали та комплектуючі, а також істотне скорочення імпорту більшості видів послуг через практичну відсутність попиту на них на українському ринку.

Поряд з розглянутими негативними геополітичними чинниками зовнішньої торгівлі України в 2022-2023 рр., вагому позитивну роль відіграє співпраця України з міжнародними партнерами, особливо з ЄС, який доклав значних зусиль для спрощення умов торгівлі для українських експортерів товарів, що було детально розглянуто у підрозділі 2.2. Зокрема, в результаті лібералізації режиму транспортних перевезень у 2022 р. відбулося збільшення на 40% експорту товарів з України, що здійснювався автошляхами країн ЄС,

порівняно з 2021 р., а у 2023 р. таке зростання становило 30%. Перевезення імпортних товарів з ЄС до України збільшилися у 2022 р. на 11% та у 2023 р. на 25% порівняно з 2021 р. За 1,5 року дії «транспортного безвізу» Україна експортувала на 48% більше товарів та імпортувала на 44% більше товарів, ніж за аналогічний період до підписання цієї угоди (рис. 2.4).

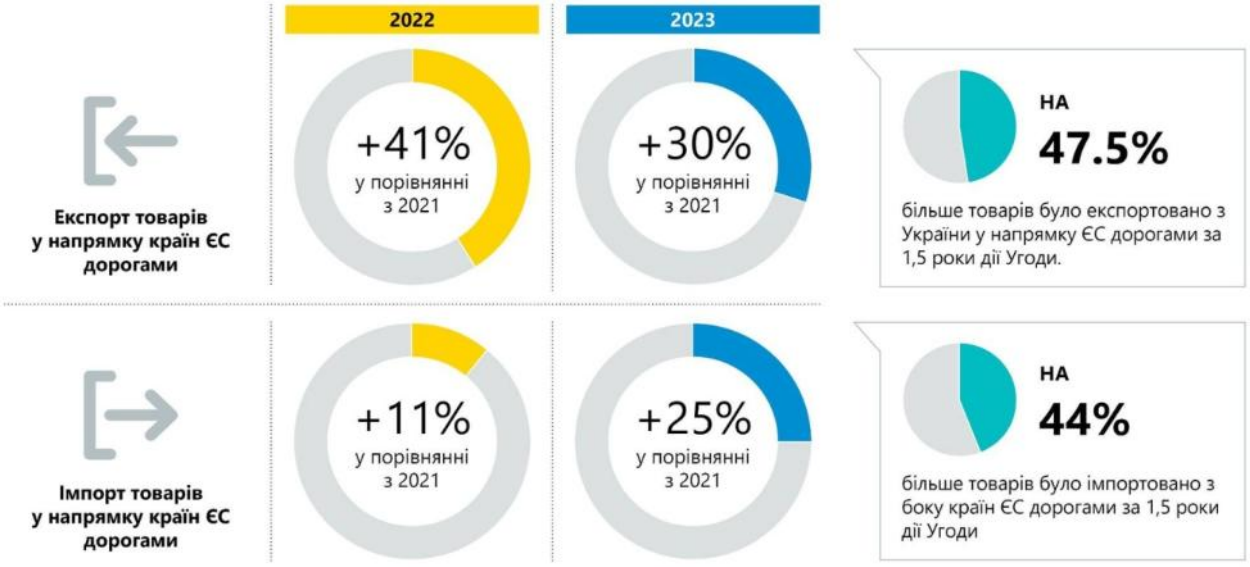

Рис. 2.4. Вплив угоди про лібералізацію транспортних перевезень на торгівлю України з країнами ЄС

Джерело: [63]

Загалом ЄС є основним торговельним партнером України, а починаючи з 2022 р. місце провідної країни-партнера у зовнішній торгівлі України посідає Польща, яка витіснила з цієї позиції Китай, з яким обсяги торгівлі істотно зменшилися як через економічні, так і геополітичні загрози в умовах війни. У 2022 р. частка ЄС у торгівлі України зросла до 53,6% порівняно з 2021 р., коли цей показник становив 39,1%. Такому зростанню значною мірою сприяло активне використання преференційного режиму торгівлі, який було запроваджено відповідно до ПЗВТ, та скасування мит і кількісних обмежень щодо імпорту українських товарів до ЄС з червня 2022 р. Покращення умов торгівлі з ЄС сприяло швидшому адаптуванню українських підприємств-експортерів до функціонування в умовах війни та налагодженню експортних поставок. Загальний товарооборот України з ЄС збільшився на 4% у вартісному

вираженні, проте, у фізичному вимірі відбулося його зниження майже на 4%. Негативну динаміку експорту не вдалося перетворити на зростаючу значною мірою через блокування українського кордону польськими перевізниками та фермерами упродовж 2023 р. та запровадження п’ятьма країнами ЄС майже на півроку ембарго на ввезення основних сільськогосподарських товарів з України.

За результатами першого півріччя 2023 р. експорт товарів з України до ЄС зменшився до 19,4 млрд дол. США або на 14% порівняно з аналогічним періодом 2022 р. За цей же період імпорт товарів збільшився до 30,4 млрд дол. США або на 20%. При цьому, імпорт товарів у фізичному вираженні зменшився на 26%, що свідчить про зростання цін на основні товари, які закуповує Україна в ЄС. Спостерігалося негативне сальдо у торгівлі товарами України з ЄС у розмірі 11 млрд дол. США, причиною чого стало збільшення торгового дефіциту за такими товарними групами, як: машини, обладнання; транспортні засоби; мінеральні продукти; хімічна та фармацевтична продукція; текстильні вироби [66].

Також у І півріччі 2023 р. відбулися зміни у товарній структурі експорту та імпорту товарів у торгівлі України з ЄС порівняно з І півріччям 2022 р. За цей період зросла частка продукції сільського господарства в експорті українських товарів до 60,6%. Водночас, частка продукції переробної промисловості в експорті товарів з України зменшилася до 39,4% (рис. 2.5). Зокрема, частка недорогоцінних металів та виробів з них в експорті товарів зменшилася до 11% через зниження обсягів виробництва в Україні та погіршення логістики постачання цієї продукції до країн ЄС. Мінеральні продукти становили 5,1% загального експорту товарів, машини, обладнання та транспортні засоби – 8,6%, хімічна продукція – 3,1%, палива мінеральні та енергоносії – 1,2%.

В імпорті товарів з ЄС до України частка палив мінеральних та енергоносіїв зменшилася до 19,2%, оскільки за цей час відбулося насичення українського ринку при одночасному зменшенні попиту на цю продукцію через

істотне скорочення промислового виробництва та зниження активності внутрішнього сектору послуг. При цьому, збільшилася частка машин, обладнання та транспортних засобів в загальних обсягах імпорту товарів (до 29,2%) та частка продовольчих товарів і аграрної продукції (до 11,4%).

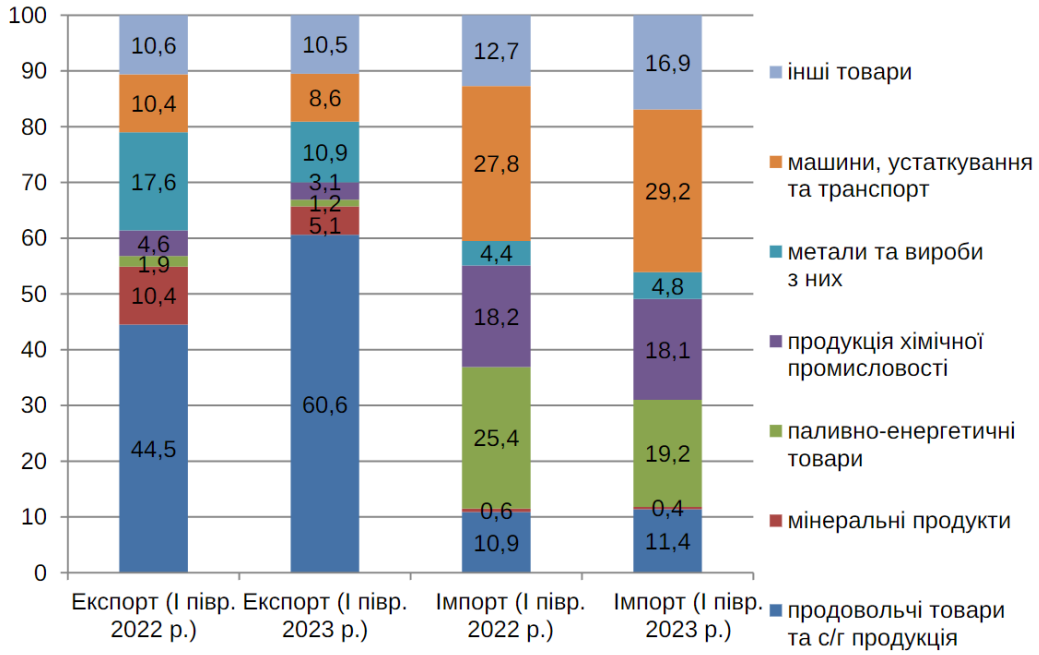

Рис. 2.5. Товарна структура зовнішньої торгівлі товарами у І півріччі 2022 р. та 2023 р., % (вартісні обсяги)

Джерело: [66]

Отже, географічна структура зовнішньої торгівлі України упродовж 2022-2023 рр. характеризувалася високою часткою ЄС в експорті (62%) та в імпорті товарів (52%). В умовах воєнного стану Україна використовувала торговельні преференції, надані Європейським Союзом в межах Поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі. Збільшенню торгового обороту між Україною та ЄС також сприяло рішення, ухвалене Європейською комісією та Європейською Радою щодо скасування мит та кількісних обмежень на ввезення українських товарів до ЄС. Крім країн ЄС, значною була частка в українському експорті таких країн, як Китай (8,5%), Туреччина (8,2%), Єгипет (2,9%), Індія (1,6%) та США (1,5%). Серед країн, які були основними торговими партнерами, найбільше зростання експорту українських товарів відбулося до Туреччини (на 24%), оскільки істотно збільшився експорт соняшникової олії, зернових

культур, деревини, двигунів, частин для залізничних локомотивів і трамваїв. В умовах війни структура споживання на українському ринку змінилася відповідно до потреб економіки воєнного часу, що зумовило збільшення імпорту з Китаю таких товарів, як автомобілі, комп'ютери, безпілотні літальні апарати, електрогенератори, електричні акумулятори, добрива, нафтопродукти. Також відбулося зростання обсягів імпорту з Туреччини до України нафтопродуктів, електрогенераторів, транспортних засобів, металевих виробів, покришок автомобільних, фармацевтичної продукції.

Повномасштабна війна стала визначальним чинником істотних змін в динаміці та структурі зовнішньої торгівлі України упродовж 2022-2023 рр. Руйнування промислового потенціалу України внаслідок окупації значної частини території російськими військами та фізичного знищення підприємств ракетними обстрілами призвело до зниження обсягів українського експорту та поступового зростання імпорту товарів з метою задоволення споживчого попиту та потреб оборони. В експорті товарів з України збільшилася частка сільськогосподарської продукції в основному на тлі істотного зменшення експорту продукції переробної промисловості. Структурні зміни в імпорті до України характеризувалися зростанням продукції машинобудування, електроніки, транспортних засобів, паливно-мастильних матеріалів і медичних препаратів. Вагому роль у послабленні кризової ситуації в зовнішній торгівлі відіграла політика ЄС щодо лібералізації режиму транспортних перевезень, що здійснюються українськими перевізниками по території країн ЄС, а також запровадження безмитного режиму на всі товари, що імпортуються з України. З іншого боку, ефект від цих заходів не був максимальним, оскільки п'ять країн ЄС запровадили ембарго на ввезення основних видів аграрної продукції з України, а польські перевізники та фермери тривалий час блокували пункти пропуску на кордоні, що не дозволяло доставляти експортні та імпортні товари у необхідному обсязі.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

3.1. Пріоритети підвищення ефективності механізму державного управління зовнішньоекономічною діяльністю

В умовах повномасштабної війни відбулася зміна контексту та характеру основних завдань зовнішньоекономічної політики України, досягнення яких тепер значною мірою залежить від забезпечення національних інтересів та захисту суверенітету, що впливають на здатність держави створити безпекові умови для функціонування суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Водночас, очікування бізнесових кіл та суспільства від позитивних змін у зовнішній політиці в умовах війни стали вищими, ніж у довоєнний період. Важливим чинником зовнішньоекономічної політики в сучасних умовах є економічна підтримка України міжнародними партнерами, отримання гарантій безпеки та необхідної зброї від союзників, дипломатична співпраця.

Російсько-українська війна все більше стає частиною світового геополітичного конфлікту, що ускладнює, а часом і сповільнює, прийняття рішень міжнародними партнерами щодо підтримки України, поглиблюючи кризову ситуацію не лише в українській економіці, а й у позиціонуванні країни на міжнародній арені. В цих умовах формування зовнішньоекономічної політики України стикається з новими викликами щодо забезпечення ефективності прийнятих рішень та результативності комунікацій з міжнародними партнерами.

Насамперед, ключовим викликом в умовах війни є необхідність адекватної та реалістичної оцінки ситуації, що склалася в національній економіці внаслідок втрати промислового, людського, енергетичного та інфраструктурного потенціалу, що, своєю чергою, визначає експортні можливості країни, потребу імпортної продукції та ступінь збалансованості зовнішньої торгівлі. Внаслідок повномасштабної війни Україна втрачає трудові ресурси, особливо висококваліфіковані, не має можливості забезпечувати фінансування видатків на оборону в необхідному обсязі та впроваджувати

швидкими темпами новітні технології у промисловості, зокрема у військово-промисловому комплексі. Ці чинники є визначальними для покращення позицій України у світовій економіці у середньостроковій перспективі. Натомість, підтримка ЄС наразі має амбівалентний характер, отримані переваги та преференції в сфері торгівлі часто нівелюються більш жорсткими обмежувальними заходами щодо ввезення української продукції, які запроваджують окремі країни.

Послаблення національної економіки призводить до ще більшого посилення залежності України від міжнародних партнерів. В умовах війни відбулося посилення асиметрії в торговельній та інвестиційній співпраці України з партнерами. Хоча вторгнення російських військ в Україну істотно зблизило стратегічні інтереси західних країн з українськими національними інтересами, існує ще багато розбіжностей між країнами-партнерами та нашою країною щодо подальшого розвитку економічної, оборонної, політичної співпраці та участі України в інтеграційних об’єднаннях. Попри те, що західні країни надають Україні зброю, фінансову та консультаційну допомогу, спрощують режим торгівлі та покращують умови транспортних перевезень, загострюються виклики, пов’язані із конкурентним середовищем на міжнародних ринках та подвійними стандартами країн-учасниць інтеграційних об’єднань щодо третіх країн.

Крім цього, для вирішення безпекових проблем функціонування української економіки в умовах війни необхідно формувати коаліцію союзників України, які б надали нашій країни безпекові гарантії на двосторонньому чи багатосторонньому рівні. Таким чином, важливою складовою зовнішньоекономічної політики України в сучасних умовах має стати активізація дипломатичної роботи щодо отримання таких гарантій безпеки, які забезпечать зниження загроз втрати людського та фінансового капіталу, виробничих потужностей підприємств та готової продукції. Зниження цих загроз в умовах війни підвищить ефективність використання Україною як внутрішнього економічного потенціалу, так і фінансової допомоги

міжнародних партнерів, преференційних режимів в межах угод про зони вільної торгівлі з різними країнами (Чорногорією, Канадою, Туреччиною), ЄАВТ та ЄС.

Важливою вимогою в умовах війни до формування зовнішньоекономічної політики є забезпечення її гнучкості, інноваційності та стратегічної перспективності ухвалених рішень. Зовнішня політика України реалізується під впливом геополітичних процесів та зовнішніх економічних чинників, на які не може впливати, а набір політичних рішень для розв'язання проблем в цих умовах є обмежений, що робить політику передбачуваною і залежною від рішень урядів інших країн. Тому Україні необхідно поглиблювати співпрацю з основними країнами-партнерами, створюючи коаліції для вирішення проблем і досягнення спільних інтересів. Це не обов'язково має бути коаліція з усіма країнами ЄС та інтеграція в це об'єднання. Необхідно поширювати позитивний досвід вирішення проблем, здобутий у роботі коаліції держав із забезпечення експорту українського зерна чорноморським коридором та через порти Дунаю (Туреччина-Україна, Румунія-Україна), на інші сфери співпраці, в яких Україна та партнери мають спільні стратегічні інтереси (наприклад, розмінування та екологічна безпека Чорного моря).

Повномасштабна війна поглибила проблеми розвитку економіки України, які негативно впливали на зовнішньоекономічну діяльність. В умовах воєнного стану основними елементами зовнішньоекономічної політики мають стати: адекватна оцінка реального стану та тенденцій розвитку національної економіки, зовнішньої торгівлі, іноземного інвестування та відповідності інституційних умов цим реаліям; об'єктивне визначення та усвідомлення сильних і слабких сторін України на міжнародних ринках; детальне вивчення інтересів країн-партнерів та визначення їх «точок дотику» з національними інтересами України; прогнозування позитивних ефектів та негативних наслідків від впровадження регуляторних заходів в національній економіці та укладення міжнародних угод.

Отже, важливою складовою зовнішньоекономічної політики є застосування інструментів державного впливу для створення сприятливого інституційного середовища діяльності підприємств-експортерів в Україні. З метою підвищення ефективності зовнішньоекономічної політики України необхідно удосконалення інституційних, економічних та організаційних інструментів, які визначають умови функціонування суб'єктів господарювання, що експортують вироблену продукцію (табл. 3.1)

Таблиця 3.1

Напрями удосконалення складових механізму державного управління зовнішньоекономічною діяльністю в Україні

Інструменти	Заходи	Важелі
1. Інституційні	Ухвалення Експортної стратегії України Оптимізація діяльності експортно-кредитного агентства Удосконалення системи митного адміністрування Активізація переговорів в рамках «Промислового діалогу»	- державна підтримка виробників, що експортують продукцію з високим рівнем доданої вартості; - гарантування розрахунків, кредитування та страхування експортних операцій підприємств; - мінімізація дискримінаційних навантажень при проходженні митних процедур, посилення співпраці між органами митного контролю України та країн-сусідів, які є членами ЄС; -застосування європейських стандартів якості в промисловому виробництві; - сприяння залученню технологічних та інноваційних рішень
2. Економічні	Розвиток індустріальних парків Відновлення вільних економічних зон (ВЕЗ)	- звільнення на 5 років від податку на прибуток та на наступні 5 років встановлення ставки 9% за умови реінвестування цих коштів у розвиток виробництва експортної продукції; - звільнення на 5 років від податку на прибуток та на наступні 5 років стягнення половинної ставки цього податку за умови реінвестування вивільнених коштів у розвиток виробництва експортної продукції; - пільгове кредитування виробничої діяльності (під 2% річних); - пільгова ціна оренди землі або купівлі земельної ділянки під будівництво підприємства.
3. Організаційні	Створення торгових представництв при посольствах України в країнах ЄС	- сприяння розвитку торгово-економічних зв'язків України, просування експорту товарів та послуг походженням з України, залучення іноземних інвестицій у пріоритетні сфери економіки України; - підготовка висновків щодо доцільності експорту чи імпорту товарів та послуг, розробка нових форм співпраці з іноземними державами з метою збільшення обсягів експорту товарів та послуг походженням з України.

Джерело: розроблено автором

Ключовим інструментом для формування сприятливого інституційного середовища визначимо Експортну стратегію України, яку доцільно розробити, оскільки дія попередньої стратегії завершилася у 2021 р. Нова Експортна стратегія повинна враховувати істотні зміни умов виробництва продукції в Україні та зовнішніх чинників, які впливають на зовнішньоекономічну діяльність після початку повномасштабного вторгнення російських військ. Експортна стратегія України має визначати завдання щодо зміцнення позицій українських експортерів на зовнішніх ринках та заходи щодо їх виконання з урахуванням лібералізації торгівлі з ЄС, отримання Україною статусу країни-кандидата на членство в ЄС та можливих негативних реакцій на ці рішення окремих країн-членів (Польща, Угорщина, Словаччина). Враховуючи загострення проблем, що виникли у забезпеченні експорту аграрної продукції до ЄС, в Експортній стратегії потрібно передбачити державну підтримку для пріоритетних галузей переробної промисловості, що сприятиме збільшенню обсягів експорту товарів на європейський ринок. Таким чином, стратетегія повинна включати заходи не лише для просування української сільськогосподарської продукції на зовнішні ринки, а для нарощення експорту промислових товарів, які з червня 2022 р. можуть постачатися в країни ЄС без сплати мита. Тобто, в даний час експорт продукції промисловості України до ЄС обмежується лише невідповідністю цих виробів технічним стандартам та вимогам щодо якості з боку споживачів.

З метою просування української промислової продукції на ринках країн ЄС важливим є використання можливостей «Діалогу високого рівня Україна-ЄС з горизонтальних питань та окремих секторів промисловості» (далі - Промисловий діалог Україна-ЄС), який був започаткований у 2016 р. Поглиблення співпраці сприятиме розвитку вітчизняних високотехнологічних галузей промисловості за рахунок збільшення залучених іноземних інвестицій та включення підприємств у глобальні ланцюжки створення вартості, що, своєю чергою, забезпечить збільшення експорту промислової продукції з України. Необхідно також використовувати досвід інших країн щодо державного

сприяння виробництву експортно орієнтованої промислової продукції та забезпечення її відповідності стандартам якості ЄС, у тому числі з урахуванням необхідності впровадження технологій Індустрії 4.0.

З метою сприяння укладенню міжнародних контрактів підприємств та надання підтримки з їх виконання усіма сторонами угод необхідно удосконалити організаційні інструменти механізму державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Мають бути створені торговельні представництва при посольствах України в країнах ЄС, які допомагатимуть українським експортерам вирішувати питання щодо отримання оплати за комерційними угодами та відшкодування ПДВ з експортних операцій, надаватимуть правову підтримку експортерам, щодо яких проводяться антидемпінгові та антисубсидійні розслідування, сприятимуть вирішенню торговельних суперечок, інформуватимуть про результати маркетингових досліджень на ринку ЄС та братимуть участь у проведенні виставок, ярмарків та ділових форумів.

Економічні інструменти механізму державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності України також повинні бути спрямовані на зміцнення конкурентного потенціалу експортно орієнтованих галузей промисловості. До основних заходів варто віднести такі: розвиток індустріальних парків; відновлення функціонування спеціальних економічних зон, спеціалізацією яких має стати виробництво експортної продукції пріоритетними галузями промисловості; запровадження пільг з податку на прибуток, пільгового кредитування та інших преференцій для підприємств, що виготовляють та експортують промислову продукцію з високим рівнем доданої вартості.

Важливою складовою ефективного використання економічних інструментів та заходів державного впливу на зміцнення експортного потенціалу українських підприємств є фінансове забезпечення їх діяльності. В умовах недостатності вітчизняних капітальних інвестиційних ресурсів необхідно створити привабливі умови для надходження іноземних інвестицій в

Україну. Основні напрями покращення інвестиційного клімату в Україні передбачають удосконалення законодавчої бази, регулювання економічних процесів та заходи щодо спрощення організації бізнесу із залученням іноземних інвестицій (рис. 3.1).

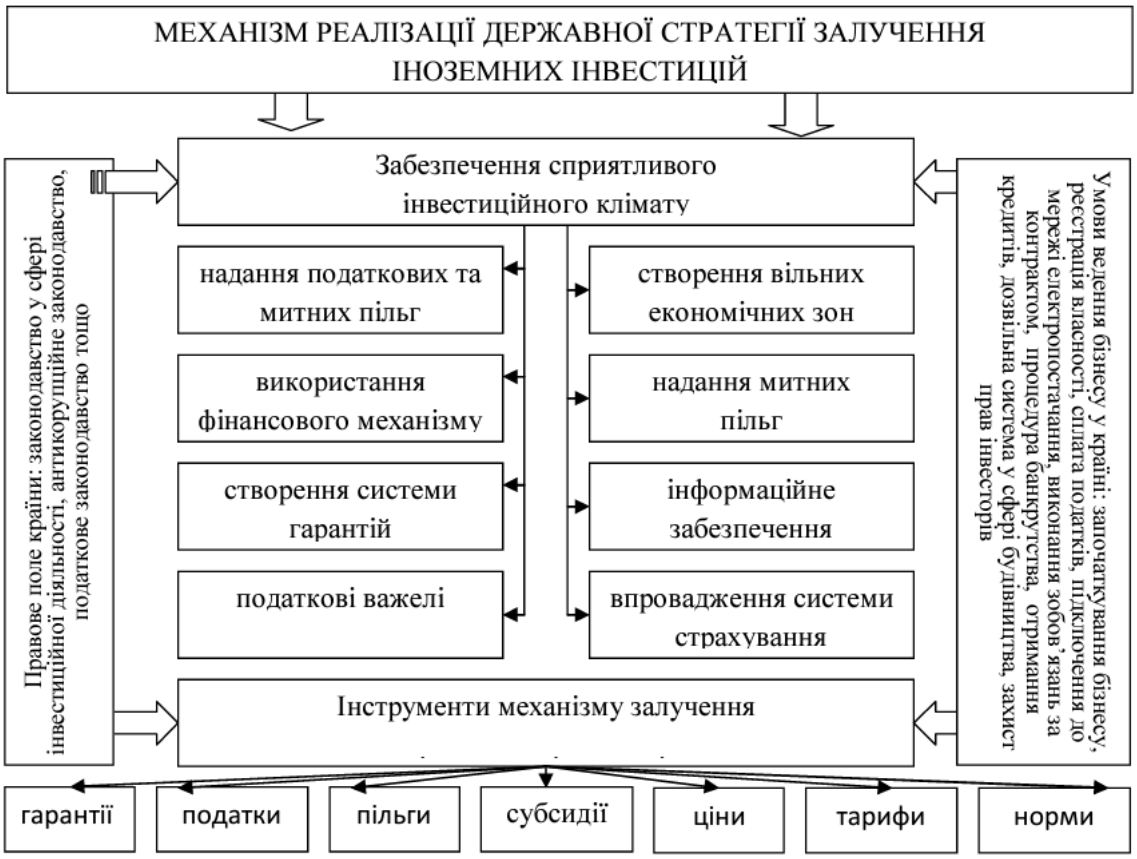

Рис. 3.1. Механізм реалізації зовнішньоекономічної політики в частині стимулювання залучення ПІІ

Джерело: побудовано за [67]

Удосконалення нормативно-правової бази має відбуватися з урахуванням галузевих особливостей створення сприятливого середовища для діяльності іноземних та вітчизняних інвесторів. Ефективна регуляторна політика держави насамперед пов'язана із створенням дієвих інструментів стимулювання інвестиційної активності, які включають заходи щодо збільшення обсягів накопичених ПІІ, їх щорічного надходження та підвищення галузевої ефективності інвестування на основі спрямування ресурсів в пріоритетні галузі переробної промисловості, що виготовляють та експортують продукцію з високим рівнем доданої вартості. Пріоритетні галузі промисловості, визначені в

Експортній стратегії, потребуватимуть значних інвестиційних ресурсів для технічної модернізації виробничих процесів та оновлення асортименту продукції за рахунок впровадження інновацій. Тому, такі важелі, як пільги з оподаткування та сплати мита, повинні застосовуватися насамперед до підприємств з іноземними інвестиціями, які відповідають таким критеріям: створення високої частки доданої вартості, конкурентоспроможність на зовнішніх ринках, інноваційна активність та впровадження новітніх технологій.

До умов воєнного часу необхідно адаптувати застосування таких традиційних інструментів економічної політики держави: пільги по кредитах, надання грантів, пільги зі сплати податків. Також необхідно розробляти та застосовувати нові інструменти підвищення інвестиційної привабливості вітчизняних підприємств: (1) страхування підприємств від воєнних ризиків; (2) державні цільові програми з підтримки розвитку високотехнологічних галузей промисловості (виробництво фармацевтичних продуктів, електричних машин, електроніки, приладів) та наукомістких послуг (комп'ютерні, інформаційні, телекомунікаційні); (3) створення індустріальних парків на основі підприємств військово-промислового комплексу, забезпечення реалізації спільних проектів з підприємствами країн НАТО.

На даний час українське законодавство не передбачає податкові пільги для підприємств з іноземними інвестиціями. Це зумовлено існуванням високих ризиків зловживання пільговим режимом та неправомірним отриманням зазначених преференцій. Тому, застосування таких фіскальних важелів, як податкові пільги та звільнення від сплати мита, повинно відбуватися на основі підтвердженої залежності рівня оподаткування від обсягу інвестицій, галузевого спрямування інвестицій та ступеня їх впливу на створення доданої вартості підприємством.

На законодавчому рівні необхідно чітко визначити умови надання податкових пільг (на який період встановлюються та в якому розмірі, для яких галузей промисловості) як для іноземних, так і для вітчизняних інвесторів. Також можуть бути встановлені й додаткові критерії запровадження пільгового

оподаткування підприємств з іноземними інвестиціями, наприклад, кількість створених робочих місць, відкриття нового високотехнологічного підприємства, випуск інноваційної продукції.

Як вже зазначалося вище, застосування пільгових режимів для підприємств пріоритетних галузей економіки та високотехнологічних підприємств може супроводжуватися зловживаннями та незаконним одержанням таких пільг. Для зниження цих ризиків необхідно здійснювати моніторинг діяльності підприємств, яким було надано пільги, та оцінювати їх відповідність встановленим критеріям преференційного режиму та ефективності використання ними податкових пільг та пільг зі сплати мита. З метою залучення інвестицій в підприємства пріоритетних галузей промисловості, які виготовляють продукцію з високим рівнем доданої вартості, необхідно застосовувати диференційовані ставки ПДВ залежно від вмісту доданої вартості у виготовленій продукції. Для забезпечення швидшого процесу модернізації підприємств та збільшення виробничих потужностей з використанням новітніх технологій доцільно передбачити зменшення податку на прибуток (на третину чи половину від нарахованої суми), якщо ця частина прибутку реінвестується у нові технологічні лінії, обладнання та придбання прав промислової власності.

Фінансування з державного бюджету для реалізації інвестиційно-інноваційних проектів за участю іноземних інвесторів може здійснюватися не лише як компенсація вартості придбання права на використання об’єктів інтелектуальної власності чи гарантування кредитів, а й у формі державно-приватного партнерства, де держава буде також виступати в ролі інвестора, здійснюючи капітальні інвестиції. З метою ефективного застосування державно-приватного партнерства необхідно посилити захист інтересів усіх учасників процесу залучення ПІІ, сформувати інформаційну мережу даних про інвестиційні проекти у пріоритетних галузях економіки, запровадити компенсаційний механізм для відшкодування збитків іноземному інвестору у

випадку дострокового припинення інвестиційного договору за рішенням центральних або місцевих органів влади.

Практичне втілення розглянутих заходів можливе в індустріальних парках, технополісах та спеціальних економічних зонах, що полегшить застосування пільг з оподаткування та сплати митних платежів, кредитних пільг та інших преференцій. Покращення таким чином інвестиційної привабливості збільшить надходження інвестицій в переробну промисловість, сприятиме модернізації та розвитку підприємств, підвищенню продуктивності праці, зміцненню їх міжнародної конкурентоспроможності та ефективності експорту.

Зважаючи на істотне погіршення інвестиційного клімату в Україні та посилення загроз функціонування підприємств в умовах воєнного стану, доцільно застосовувати комплексний механізм державного управління зовнішньоекономічною діяльністю, який включає інституційні, економічні та організаційні інструменти. Економічні інструменти становлять основу цього механізму, оскільки включають низку фінансових та фіскальних важелів для підвищення привабливості українських підприємств як об’єктів інвестування. Проте, ефективне використання економічних інструментів можливе лише за умови удосконалення інституційного середовища та розробки відповідних організаційних заходів для поєднання цих двох складових. Розпочинати процес удосконалення механізму державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності необхідно під час війни, щоб сформувати сприятливі умови функціонування підприємств для швидкого післявоєнного відновлення економіки України.

3.2. Удосконалення митно-тарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні

Наявні суперечності між наповненням доходної частини державного бюджету та фінансуванням програм економічного розвитку України посилюються в умовах війни за відсутності ефективної системи захисту

вітчизняних виробників продукції та застосування митних платежів при недостатній обґрунтованості розміру митних ставок та ступеня їхньої диференціації. В Україні митний тариф традиційно виконує роль фіскального інструменту, а такі його не менш важливі завдання, як стимулювання зовнішньої торгівлі, захист від недобросовісних іноземних конкурентів, підвищення ефективності митно-тарифного регулювання зовнішньої торгівлі, не виконуються.

З метою покращення державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності на основі активізації регулюючої та захисної функції митного тарифу необхідно удосконалити митно-тарифну систему України в частині збалансування фіскальної, регулюючої та захисної функцій митної політики. Проте, на даний час митно-тарифне регулювання в Україні характеризується наявністю низки проблем, які в умовах війни ще більше знижують ефективність зовнішньої торгівлі (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Основні проблеми у митно-тарифному регулюванні в Україні

Джерело: узагальнено за [68]

Для вирішення зазначених проблем необхідно передати до повноважень Кабінету Міністрів України право на встановлення та зміну розміру ставок експортного та імпортного мита. Доцільність таких змін зумовлена необхідністю забезпечення оперативного реагування на кон'юнктурні зміни, що відбуваються на внутрішньому та зовнішньому ринках, а також збалансування захисту внутрішнього ринку від надмірної іноземної конкуренції та виконання зобов'язань України перед міжнародними партнерами. Це також забезпечить своєчасне реагування на запити країн-партнерів щодо подальшої лібералізації торгівлі та зниження митних бар'єрів в межах двосторонніх чи багатосторонніх угод, зокрема в умовах євроінтеграції України. Пропоновані зміни допоможуть запобігти ухваленню неправомірних тактичних рішень Верховною Радою України внаслідок реалізації тіньових схем та лобіювання органами влади інтересів олігархічних структур, а також сприятимуть пришвидшенню адаптації митно-тарифної політики до змінного зовнішнього середовища.

Вагомою проблемою є істотна диференціація ставок імпортного мита на побутову техніку та комплектуючі до неї, які відрізняються залежно від виду техніки у кілька разів, що робить вигідним ввезення складових побутової техніки та подальше виготовлення з них остаточної продукції та її реалізацію за тіньовими схемами без сплати податків. Для усунення цієї проблеми необхідно оптимізувати ставки імпортного мита, поступово їх знижуючи і перетворюючи з фіскального інструменту на інструмент регулювання імпорту та захисту інтересів вітчизняних підприємств.

Уніфікація митних тарифів є ефективним засобом подолання проблеми недостовірного декларування імпорту товарів, оскільки усуває стимули до такого порушення, на відміну від застосування адміністративних важелів регулювання, які призводять до поширення корупційних схем. Водночас, повна уніфікація ставок імпортних мит вважається складною процедурою, оскільки основною передумовою її реалізації є консенсус органів державної влади з суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності щодо митно-тарифного регулювання. З огляду на труднощі досягнення такого консенсусу в умовах

війни, доцільно почати удосконалення митно-тарифного регулювання з часткової уніфікації ставок імпортного мита, що збалансує інтереси держави, вітчизняних споживачів, національних виробників та імпортерів продукції.

Удосконалення митно-тарифного регулювання має передбачати, з одного боку, оптимізацію ставок імпортного мита, а з іншого – розширене використання інших складових митного тарифу, таких як тарифна номенклатура товарів, пільги та митні преференції залежно від походження товару, для захисту вітчизняних виробників. Заходи з удосконалення митно-тарифного регулювання в Україні наведені на рис. 3.3.

Важливою складовою процедури оформлення імпорту товарів є сплата мита, ПДВ та акцизного податку. Спрощення процесу адміністрування цих фіскальних платежів під час митного оформлення товарів сприятиме пришвидшенню надходження коштів до державного бюджету, оптимізації трансакційних витрат підприємців, що, своєю чергою, покращить інвестиційний клімат в Україні. Проте залишаються не вирішеними деякі проблеми підприємств, які імпортують продукцію.

Насамперед, відбувається відволікання оборотних коштів підприємств, які проходять процедуру митного оформлення товарів одночасно в кількох митницях, кожна з яких має свій власний рахунок для здійснення податкових платежів. Для вирішення цієї проблеми необхідно використовувати єдиний рахунок, на який підприємства будуть сплачувати податки та митні збори.

Другою проблемою є загальний фіскальний характер роботи митниці щодо адміністрування митних платежів, що зумовлює складність повернення переплати податків після поновлення режиму вільної торгівлі або після відміни рішень про зміну митної вартості товару.

Рис. 3.3. Напрями удосконалення системи митно-тарифного регулювання в Україні

З метою спрощення процедури адміністрування податків під час митного оформлення товарів необхідно реалізувати такі заходи:

1) розширити функціонал єдиного казначейського рахунку для покращення взаємодії підприємців з Державною митною службою України щодо сплати митних платежів та інших податків, з подальшим скасуванням авансових платежів та списання коштів з рахунку підприємств на основі оформленої митної декларації;

2) запровадження процедури митного оформлення товарів по місцю розміщення підприємства, незалежно від фактичного місця знаходження товарів;

3) удосконалення процедури повернення переплати з митних платежів та припинення практики затягування прийняття рішення про повернення податків або необґрунтованої відмови у поверненні таких переплат [69].

Після внесення у 2018 р. змін до Митного кодексу України та пов'язаних з ним інших нормативно-правових документів були створені відповідні умови для реалізації принципу «єдиного вікна» для оптимізації процедури державного контролю та регулювання зовнішньоекономічних операцій. Окремі заходи щодо налагодження функціонування «єдиного вікна» були впроваджені у практику ще у 2016 р. (електронна система обміну інформацією між платниками податків, митницею та органами санітарного, ветеринарного, фітосанітарного, екологічного та радіологічного контролю за ввезеними товарами на територію України).

Проте, впровадження в практику принципу «єдиного вікна» й надалі супроводжується виникненням низки проблем (табл. 3.2), що унеможливлюють ефективне використання цього інструменту для покращення інституційного середовища зовнішньоекономічної діяльності в Україні.

Таблиця 3.2

Проблеми функціонування «єдиного вікна» митниці та напрями їх розв'язання

Проблеми, через які робота «Єдиного вікна» стає неефективною, здебільшого стосуються не митниці, а суміжних служб
1. Вимоги суміжних служб щодо обов'язкового проставлення штампів на паперових копіях документів; 2. Складність з оплатою за проходження відповідних видів контролю; 3. Затягування з проставлянням дозвільних відміток у «Єдиному вікні» з боку суміжних служб
Готовність до сплати сервісного збору за використання «Єдиного вікна», за умови що:
1. Інші види оплати за проходження видів державного контролю будуть скасовані; 2. Механізм фінансування «Єдиного вікна» буде прозорим; 3. Метою сервісного збору стане саме розвиток державної інфраструктури, оновлення IT-інфраструктури, покращення сервісної складової у діяльності державних органів.
Щоб «Єдине вікно» запрацювало ефективніше, необхідно втілити наступні запропоновані заходи
1. Реформування механізму нетарифного регулювання, звуження обсягу підконтрольних товарів та переліку необхідних документів; 2. Внесення змін до галузевого законодавства з метою забезпечення функціонування «Єдиного вікна»; 3. Перегляд бізнес-процесів надання дозвільних документів шляхом прискорення застосування інформаційних технологій та автоматизації процесів; 4. Запровадження вибіркового контролю товарів всіма суміжними службами за принципом аналізу ризиків

Джерело: складено автором за [69, с. 22]

Заходи для підвищення ефективності роботи митниці, які запропонувала Американська торговельна палата в Україні (рис. 3.4), включають засоби для поєднання нових інструментів митного регулювання з існуючими базовими інструментами, що дозволить уникнути проблем в процесі виконання митними органами таких основних завдань, як захист національних інтересів України та активізація міжнародної торгівлі.

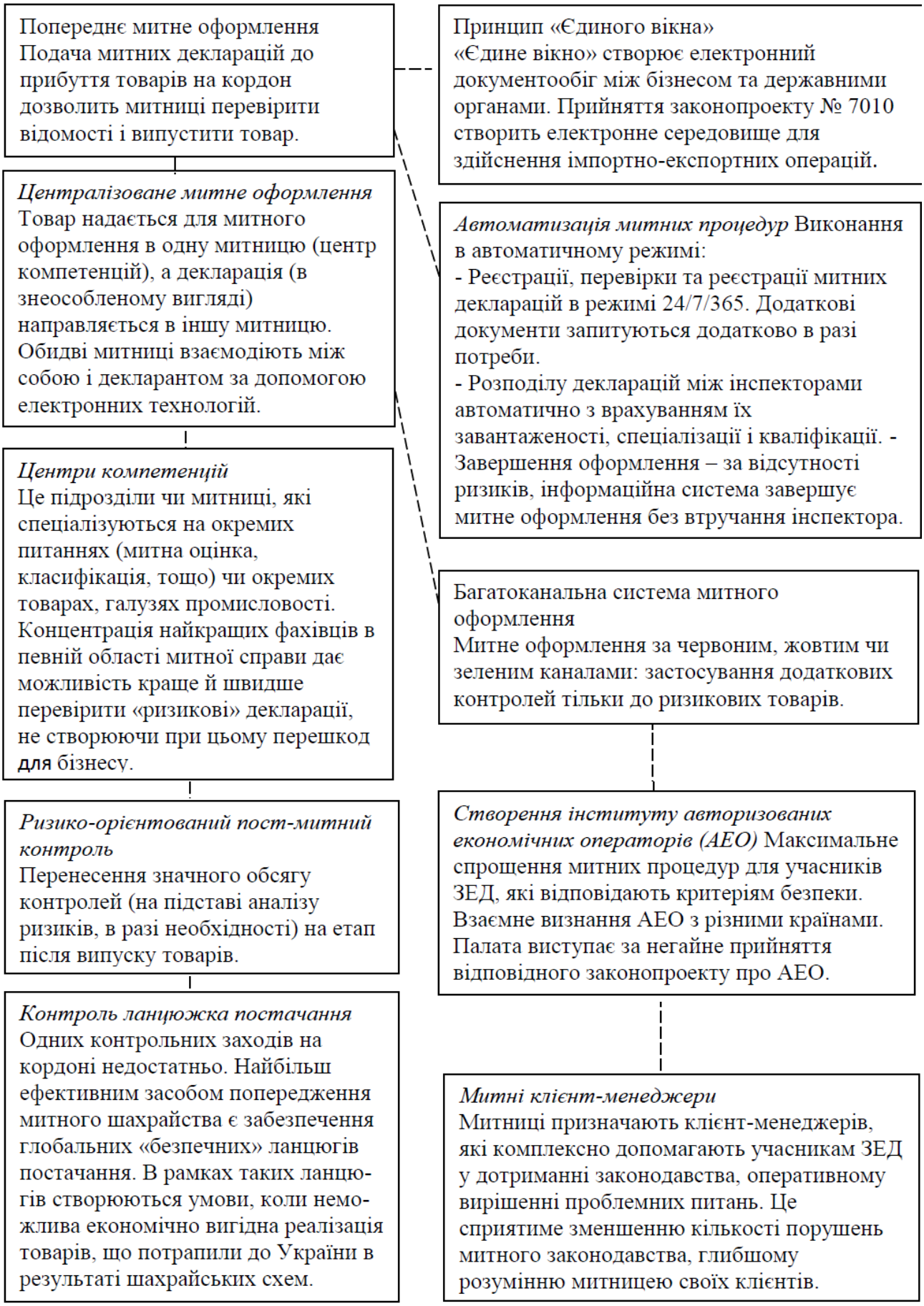

Рис. 3.4. Напрями удосконалення роботи Державної митної служби України

Джерело: побудовано за [69, с. 22]

Для прийняття рішення про застосування заходів державного регулювання необхідно враховувати наступні аспекти: (1) рівень підтримки вітчизняних підприємств, який вони отримають в результаті обмеження імпорту продукції та підвищення рівня імпортозаміщення; (2) реальна потреба в конкретних імпортних товарах з огляду на зміну регіональних тенденцій в платоспроможному попиті населення та обсягах виробництва вітчизняної продукції з використанням імпортних комплектуючих і матеріалів; (3) зобов'язання України в межах угод ГАТТ/СОТ. Отже, при розробці заходів з удосконалення митно-тарифного регулювання необхідно враховувати низку внутрішніх та зовнішніх факторів. При цьому, обґрунтування доцільності встановлення квот як інструменту оптимізації експортних та імпортних потоків товарів має узгоджуватися з пріоритетними напрямами розвитку секторів економіки та регіонів України.

При удосконаленні митно-тарифного регулювання імпортних операцій необхідно враховувати взаємозв'язок обсягів імпорту та структурних змін в національній економіці, що особливо актуальним стало в умовах війни, коли промисловий потенціал України зазнав істотних руйнувань, що призвело до структурних трансформацій як в промисловості, так і в зовнішній торгівлі.

З огляду на зазначене вище, державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності повинно вирішувати такі завдання: запровадження гнучких імпортних тарифів; підвищення ефективності системи митного контролю; зменшення кількості випадків демпінгу з боку імпортерів; визначення пріоритетною діяльність українських представництв в інших країнах щодо імпорту новітніх технологій та пошуку нових ринків збуту продукції для вітчизняних підприємств-експортерів; подальше поглиблення співпраці в межах СОТ та ПВЗВТ Україна-ЄС для збільшення експорту української продукції, розширення ринків збуту та справедливого захисту внутрішнього ринку України від недобросовісної конкуренції з боку зарубіжних виробників продукції.

Раціональне митно-тарифне регулювання зовнішньої торгівлі сприятиме покращенню структури імпорту товарів за рахунок збільшення частки більш якісної продукції, які постачатимуться за нижчими цінами, що позитивно вплине на цінову кон'юнктуру на внутрішньому ринку і покращить захист інтересів вітчизняних виробників продукції та підвищить споживчий попит.

З огляду на ускладнення роботи підприємств в умовах війни та погіршенням їх експортного потенціалу митно-тарифне регулювання має стати інструментом підтримки участі національних виробників продукції в глобальних ланцюжках створення вартості. Тому актуальним є запровадження запропонованих заходів щодо удосконалення митно-тарифного регулювання зовнішньої торгівлі в Україні, що сприятиме збалансуванню експорту та імпорту, покращенню конкурентної ситуації на внутрішньому ринку та спростить умови ведення бізнесу в Україні.

ВИСНОВКИ

Зовнішньоекономічна політика є важливим інструментом для регулювання економічних відносин з іншими країнами та забезпечення сталого розвитку національної економіки. Вона включає широкий спектр заходів, спрямованих на підтримку експорту, залучення інвестицій, регулювання торгівлі та захист національних інтересів. Ефективна зовнішньоекономічна політика сприяє економічному зростанню, підвищенню конкурентоспроможності та створенню робочих місць, що є ключовими елементами економічного добробуту держави.

Економічне зростання країни відбувається під впливом різноманітних факторів, серед яких вагомим є інтеграція національної економіки до міжнародної системи поділу праці. З огляду на це, зовнішньоекономічна політика держави є одним з чинників економічного розвитку суспільства. Забезпечення участі країни у міжнародних відносинах потребує застосування комплексу інструментів та регуляторних заходів державних органів влади, що в сукупності формують зовнішньоекономічну політику. В сучасних умовах зовнішньоекономічна політика більшості країн світу формується на основі урядових рішень, що ґрунтуються на засадах лібералізму.

Глобальне середовище значно впливає на зовнішньоекономічну політику країн, які адаптують свої стратегії, щоб скористатися перевагами глобалізації за рахунок лібералізації торгівлі, підвищення інвестиційної привабливості, інтеграції в глобальні виробничі ланцюги, активної участі у міжнародних організаціях. Під впливом глобалізації країни знижують митні тарифи та зменшують кількість нетарифних бар'єрів, а підписання двосторонніх і багатосторонніх торговельних угод покращує взаємний доступ до ринків. Країни працюють над уніфікацією своїх стандартів та регуляцій, щоб полегшити торгівлю з іншими державами, а співпраця в межах СОТ сприяє створенню спільних правил та норм.

Реалізація зовнішньоекономічної політики України здійснюється за допомогою інституційних інструментів, які є сукупністю усталених норм і

правил, закріплених у нормативно-правових документах на законодавчому рівні. Зовнішньоекономічна політика ґрунтується на нормах Конституції України, на положеннях Господарського кодексу та Митного кодексу, які стосуються регулювання зовнішньоекономічної діяльності, а також на Законах України «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про міжнародні договори України» та ін. Важливою складовою формування зовнішньоекономічної політики України є міжнародні договори, вагома роль серед яких відводиться угодам про створення зон вільної торгівлі (з Чорногорією, Туреччиною, Канадою, ЄАВТ) та Поглибленій і всеохоплюючій зоні вільної торгівлі з ЄС.

Зовнішньоекономічна політика України в умовах воєнного стану зазнала істотних змін: встановлено заборону щодо торгівлі з Росією як з державою-агресором; обмежено експорт основних продуктів харчування; створено умови для безперебійного імпорту критично важливих товарів з метою забезпечення потреб економіки та оборони. Визначальним чинником трансформації зовнішньоекономічної політики України у 2022-2024 рр. стали лібералізація Європейським Союзом режиму вантажних перевезень для українських перевізників та скасування мита і квот на безмитне ввезення товарів. Запроваджені зміни покращили умови торгівлі України з країнами ЄС, проте, з окремими країнами преференційний режим торгівлі істотно ускладнив не лише економічні, а й політичні відносини.

Повномасштабна війна істотно змінила динаміку та структуру зовнішньої торгівлі України у 2022-2023 рр. Руйнування промислового потенціалу України призвело до зниження обсягів українського експорту та поступового зростання імпорту товарів для задоволення споживчого попиту та потреб оборони. В експорті товарів з України збільшилася частка сільськогосподарської продукції при істотному скороченні експорту промислових товарів. Структурні зміни в імпорті до України характеризувалися зростанням продукції машинобудування, електроніки, транспортних засобів, паливно-мастильних матеріалів і медичних препаратів.

Зважаючи на істотне погіршення інвестиційного клімату в Україні та посилення загроз функціонування підприємств в умовах воєнного стану, доцільно застосовувати комплексний механізм державного управління зовнішньоекономічною діяльністю, який включає інституційні, економічні та організаційні інструменти. Економічні інструменти становлять основу цього механізму, оскільки включають низку фінансових та фіскальних важелів для підвищення привабливості українських підприємств як об’єктів інвестування. Ефективне використання економічних інструментів можливе лише за умови удосконалення інституційного середовища та розробки відповідних організаційних заходів для поєднання цих двох складових.

З метою покращення державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності на основі активізації регулюючої та захисної функції митного тарифу необхідно удосконалити митно-тарифну систему України в частині збалансування фіскальної, регулюючої та захисної функцій митної політики. Удосконалення митно-тарифного регулювання має передбачати, з одного боку, оптимізацію ставок імпортного мита, а з іншого – розширене використання інших складових митного тарифу, таких як тарифна номенклатура товарів, пільги та митні преференції залежно від походження товару, для захисту вітчизняних виробників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Mołdowan A. Zagraniczna polityka gospodarcza UE w obliczu nowych wyzwań: modele, cele i interesy. Przegląd Europejski. 2019. № 2. https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ceon.element-5feac6e7-d3d0-3e99-be64-0ac0cebb447d/c/pdf-01.3001.0013.5820.pdf.

2. Пісьмаченко Л.М. Державне управління зовнішньоторгівельною діяльністю в Україні: регулювання та контроль : монографія. Донецьк: «Юго-Восток, Лтд». 2008. 366 с.

3. Перепилиця Г., Потєхін В. Зовнішня політика України – 2014: стратегічні оцінки, пріоритети та прогнози. К.: Стилос, 2015, С. 326.

4. Грущинська Н. М., Музиченко М. П. Розвиток експортного потенціалу України в сучасних світогосподарських процесах. Актуальні проблеми економіки. 2010. № 7. С. 19–26.

5. Титаренко Л. Міжнародна економічна політика України: сучасні виклики та перспективи. Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. Вип. 22. С. 114 -118.

6. Мельник О., Передало Х., Горошко Ю. Оцінювання результативності управління зовнішньоекономічною діяльністю на основі цільових показників. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2021. № 2 (6). С. 72 – 81.

7. Гриньова В., Новікова М., Державне регулювання економіки [Текст]: підручник К.: Знання, 2008. - 398 с.

8. Платонова І. Теоретичні засади механізмів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 13-14. С. 125-129.

9. Hurochkina, V., Nahaieva, O., Rymar, O., Chornyi, O., Makhanets, L., & Shyshpanova, N. Foreign state economic policy in the context of economic security. Journal of Management Information and Decision Sciences. 2021. Vol. 24(3). P. 1-14.

10. Mohammadreza Agharebparast & Ahmad Zeinali, 2017. The Role of Foreign Policy and International Relations in Economic Development Based on the Philosophy of Liberalism. Journal of Social Science Studies, Macrothink Institute. 2017. Vol. 4(1). P. 1-9. https://ideas.repec.org/a/mth/jsss88/v4y2017i1p1-9.html.

11. Chu, A. C., Leung, C. K., & Tang, E. Intellectual property rights, technical progress and the volatility of economic growth. Journal of Macroeconomics. 2012. Vol. 34(3). P. 749-756.

12. Global Economic Prospects, January 2021. World Bank Publications. https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/34738/

13. Geller C. Trade Policy and Economic Development: A Study of Trade Agreements' Effects on Developing Countries. Journal of Modern Law and Policy. 2023. Vol.3 (3). pp 64 – 76/

14. Patel, R., & Singh, M. Export-led growth and trade agreements in developing countries: Case studies from Southeast Asia. Journal of Development Economics. 2018. Vol. 52(3). P. 371-388.

15. Smith, A., & Johnson, B. Trade Agreements and Economic Development: Empirical Evidence from Developing Countries. World Development. 2017. Vol. 45. P. 256-271.

16. Garcia, L., & Torres, E. Institutional aspects of trade agreements and economic development in developing countries. World Development. 2019. Vol. 63(4). P. 98-115.

17. Chen, X., & Li, Q. Social and environmental consequences of trade agreements in developing countries. Journal of International Economics. 2020. Vol. 48(2). P. 187-210.

18. Rodriguez, J., & Martinez, E. Regional versus Bilateral Trade Agreements: A Comparative Analysis of Economic Development Effects in Developing Countries. Journal of International Trade. 2017. Vol. 39(4). P. 512-529.

19. Aregbeshola, R. A. Import substitution industrialization and economic growth - Evidence from the group of BRICS countries. Future Business Journal. 2017. Vol. 3. P. 138–158.

20. Aregbeshola, R. A. Does import substitution industrialisation strategy hurt growth?: New evidence from Brazil and South Africa. African and Asian Studies. 2012. Vol. 11. P. 288–314.

21. Kiliçaslan, Y., and I. Temurov. Import substitution, productivity and competitiveness: Evidence from Turkish and Korea manufacturing industry. Optimum Journal of Economics and Management Sciences. 2016. Vol. 3. P. 67–83.

22. Ko M. L., Plasmans J., and Song-ken H. A Consistent Measure of Aggregate Import Substitution: Research Paper. Antwerp: University of Antwerp, 2014. 24 p.

23. IMF, World Economic Outlook, October 2023, Navigating Global Divergences. World Economic Outlook Growth Projections. URL: www.imf.org.

24. World Trade Report 2023. Reglobalization for a secure, inclusive and sustainable future. URL: www.wto.org.

25. International Institute for Strategic Studies (IISS) (2023). Asia-Pacific Regional Security Assessment, Key developments and trends, Strained US–China Relations and the Growing Threat to Taiwan. URL: www.iiss.org.

26. World Investment Report 2023. Investing in sustainable energy for all. UNCTAD (2023). URL: www.unctad.org.

27. Evenett, S. and Fritz, J. The Scramble for Critical Raw Materials: Time to Take Stock? The 31st Global Trade Alert Report? 2023. URL: www.globaltradealert.org.

28. Press release of the European Commission from 18 February 2021. Commission sets course for an open, sustainable and assertive EU trade policy. URL: www.commission.europa.eu.

29. Engelke, P. and Weinstein, E. Global Strategy 2023: Winning the tech race with China, in: Atlantic Council Strategy Paper Series, 2023. URL: www.atlanticcouncil.org.

30. Georgieva K. Confronting Fragmentation Where It Matters Most: Trade, Debt, and Climate Action, in: IMFBlog. URL: www.imf.org.

31. Chips and Science Act from 9 August 2022, H.R.4346. URL: www.congress.gov.

32. Regulation (EU) 2023/1781 of the European Parliament and of the Council of 13 September 2023 establishing a framework of measures for strengthening Europe's semiconductor ecosystem and amending Regulation (EU) 2021/694 (Chips Act), OJ L 229 from 18.9.2023, p. 1. URL: www.eur-lex.europa.eu.

33. Inflation Reduction Act from 16 August 2022, H.R.5376. URL: www.congress.gov.

34. Press release by the European Commission from 1 February 2023. The Green Deal Industrial Plan: putting Europe's net-zero industry in the lead. URL: www.commission.europa.eu.

35. Press release by the European Commission from 20 June 2023, An EU approach to enhance economic security. URL: www.commission.europa.eu.

36. Press release by the Prime Minister of Canada from 21 April 2023, Volkswagen's new electric vehicle battery plant will create thousands of new jobs. URL: www.pm.gc.ca.

37. Report Foreign Economic Policy 2023. https://www.newsd.admin.ch/newsd/message/attachments/85680.pdf.

38. Ruch F. U. Policy Challenges for Emerging and Developing Economies: Lessons from the Past Decade. Policy Research Working Paper 9180. March, 2020. World Bank Group. https://documents.worldbank.org/curated/en/249291584025972023/pdf/Policy-Challenges-for-Emerging-and-Developing-Economies-Lessons-from-the-Past-Decade.pdf.

39. Assessing Reserve Adequacy. IMF Policy Paper. 2011. International Monetary Fund, Washington, DC.

40. Annual Economic Report: Promoting Global Monetary and Financial Stability. Basel: Bank for International Settlements, 2019.

41. Moldovan I., Yang S. C. S., and L. F. Zanna. Optimal Fiscal Spending and Reserve Accumulation Policies Under Volatile Aid. IMF Working Paper. 2019. Vol. 19/126. International Monetary Fund, Washington, DC.

42. Report on G20 Trade Measures: Mid-October 2018 to Mid-May 2019. June. Geneva: World Trade Organization, 2019.

43. Overview – World Economic Situation and Prospects 2024. URL: https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2024/01/overview-world-economic-situation-and-prospects-2024.

44. Global Risks Report 2023. https://www.weforum.org/publications/global-risks-report-2023/in-full/1-global-risks-2023-today-s-crisis/.

45. Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності: навчальний посібник. Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2021. 164 с.

46. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

47. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18, 19–20, 21-22. Ст. 144.

48. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004. № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 50. Ст. 540.

49. Про режим іноземного інвестування : Закон України від 19.03.1996 № 93/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 19.

50. Митний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2012. № 44-45, № 46-47, № 48, ст.552.

51. Козюбра М. І. Співвідношення національних і міжнародних правових систем. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2016. Т. 181. С. 3–11.

52. Інформація за повідомленнями з країн-членів СОТ. Департамент багатосторонніх та двосторонніх торговельних угод. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=ef225f55-b6f8-4959-8d88-eed54adfbc66&tag=InformatsiiaZaPovidomlenniamiZKrain-chlenivSot.

53. Білянський Ю. О. Формування інституційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств України в контексті міжнародних торговельних угод. Ефективна економіка. 2020. №3. http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7745.

54. Угода про вільну торгівлю між Україною та державами ЄАВТ. Державна фіскальна служба України. URL: http://sfs.gov.ua.

55. Угода про вільну торгівлю між Урядом України та Урядом Чорногорії. Законодавча база України. URL: https://zakon.rada.gov.ua.

56. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

57. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» № 959-XII від 16.04.1991. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text.

58. Постанова КМУ № 314 від 18.03.2022 «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану». https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-%D0%BF#Text.

59. Постанова КМУ № 207 від 05.03.2022 «Про внесення змін у додатки 1 і 5 до постанови Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1424». https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/207-2022-%D0%BF#Text.

60. Постанова КМУ від 09.03.2022 № 236 «Деякі питання митного оформлення окремих товарів, що ввозяться на митну територію України у період дії воєнного стану». https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2022-%D0%BF#Text.

61. Постанова Правління НБУ від 24.02.2022 № 18 «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану». https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#Text.

62. Зануда А. Торговельний безліміт: що дали Україні два роки без обмежень на ринку ЄС. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cv22lexmrnmo.

63. Тарасовський Ю. Транспортний безвіз. Україна збільшила експорт вантажівками майже на третину за час дії угоди. URL:

https://forbes.ua/news/transportniy-bezviz-ukraina-zbilshila-eksport-vantazhivkami-mayzhe-na-tretinu-za-chas-dii-ugodi-19122023-17984.

64. ЄС остаточно схвалив «торговельний безвіз» для України. Дебет-Кредит, 14 травня 2024. URL: https://www.qdpro.com.ua/uk/news/ies-ostatochno-shvaliv-torgovelniy-bezviz-dlya-ukrayini.

65. Динаміка географічної структури зовнішньої торгівлі товарами (1996-2023). URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm.

66. Зовнішня торгівля товарами. Підсумки І півріччя 2023 року. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/zovnishnya-torhivlya-tovaramy-pidsumky-i-pivrichchya-2023-roku.

67. Федорчук О.С., Сторожук О.В. Практика використання інструментів стимулювання прямих іноземних інвестицій зарубіжними країнами. Мукачівський державний університет. 2017. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/9_ukr/20.pdf.

68. Новікова К. І. Перспективні напрямки розвитку митно-тарифного регулювання в Україні. Держава і регіони. 2010. № 1. С. 141–145.

69. Керівні принципи для митної справи в Україні. К.: Бізнес центр «Горизонт Парк». 2020. 37 с.